

MEADE
Coll

КАРЛЪ МАРКСЪ.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ

Съ уводъ отъ Фридрихъ Енгелсъ.

Най-послѣдно и пълно издание.

ЦѢНА 20 СЕНТИ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница

P. O. Box 368 — Granite City, Ill.

1918

4A B-133

КАРЛЪ МАРКСЪ.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ

Съ уводъ отъ Фридрихъ Енгелсъ.

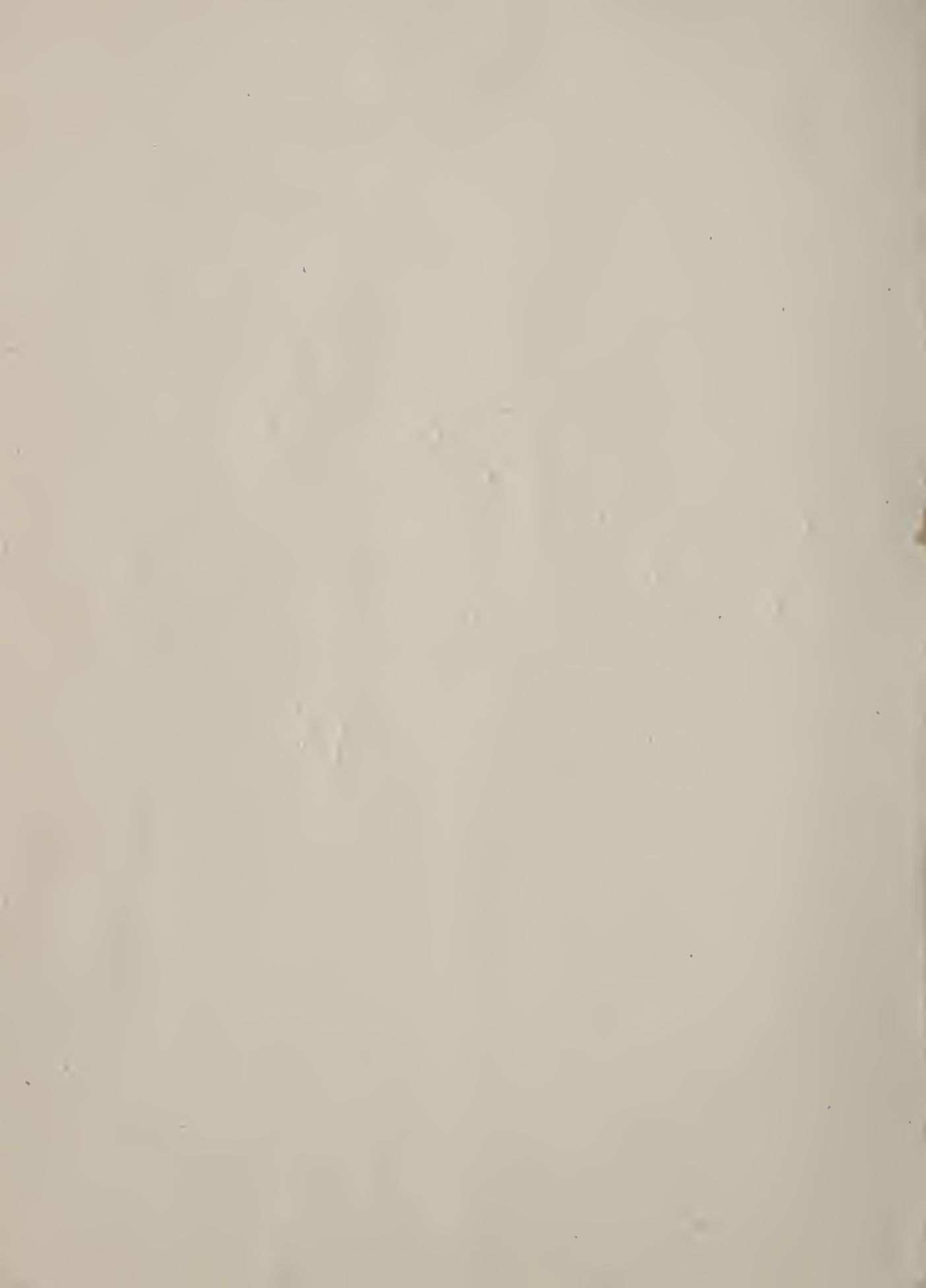
Най-послѣдно и пълно издание.

ЦѢНА 20 СЕНТИ

ИЗДАНИЕ НА
Съюзната Соц. Книжарница и Печатница

P. O. Box 368 — Granite City, Ill.

1918

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	Страница
Уводъ	5
Прѣдисловие	19
I. Що е работна заплата?	22
II. Отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката? ..	27
III. Отъ що се опрѣдѣля заплата?	33
IV. Що е капиталъ?	35
V. Отношенията между наемния трудъ и ка- питала	39
VI. Общия законъ, който опрѣдѣля пониже- нието и повишаването на работната за- плата и печалбата	45
VII. Интереситѣ на капитала и труда сж прѣко противоположни. — Влиянието на ръс- тътъ на производителния капиталъ вър- ху заплата	49
VIII. Влиянието на капиталистическата конку- ренция върху капиталистическата класа, срѣдната класа и работническата класа	54
Приложение	63

1914. 10. 20. 1915

У В О Д Ъ .

Тоя трудъ се появи най-напрѣдъ като редъ отъ уводни статии въ “Ново-Рейнския Вѣстникъ” (*Neue Rheinische Zeitung*) отъ 4 априль 1849 год. За основа послужиха рефератитѣ държани отъ Маркса въ брюкселското нѣмско работническо дружество въ 1847 г. Въ печата тоя трудъ остана незавършенъ откъслекъ; продължението, обѣщано въ 269 бр. на казания вѣстникъ, не можа да се появи вслѣдствие тогавашнитѣ събития, които стремително вървѣха едно слѣдъ друго: навлизането на рускитѣ войски въ Унгария, възстанието въ Дрезденъ, Изерлонъ, Елберфелдъ, Пфалцъ и Баденъ, — събития, които повлѣкоха подирѣ си запрѣщението на самия вѣстникъ (19 май 1849 г.) Слѣдъ смъртта на Маркса, въ литературно наслѣдство не остана продължението на рѣкописа.

Като отдѣлна брошура “Наемниятъ трудъ и капиталъ” прѣтърпѣ много издания; послѣдното излѣзе въ Цюрихъ прѣзъ 1884 г. Всички по-напрѣжни издания бѣха точно прѣпечатвани отъ оригинала. А това издание, което се печати въ 10 хиляди екземпляра, е прѣдзначено за пропаганда; затова отъ само себе си се породѣ въпроса: щѣше ли самъ Марксъ да удобри при такива обстоятелства неизмѣненото прѣпечатване на оригинала.

Въ четиридесетѣтъ години Марксъ още не бѣ завършилъ своята критика на политическата економия. Той направи това чакъ въ края на петдесетѣтъ години. Затова неговитѣ съчинения прѣди

излизането на I свитъкъ “Къмъ критиката на политическата економия” (1859 г.) въ нѣкои частности се отклоняватъ отъ описанитѣ слѣдъ 1859 г.; въ тѣхъ се срѣщатъ изрази и цѣли прѣдложения, които сж несполучливи и даже невѣрни отъ гледна точка на по-нататъшнитѣ му съчинения. Въ обикновенитѣ, назначени за цѣлата публика издания, отъ само себе си се разбира, трѣбва да бжде дадено мѣсто и за по-ранната гледна точка на автора, която прѣдставлява една отъ степенитѣ на неговото умствено развитие: и авторътъ, и публиката иматъ неоспоримо право, да се не измѣнява прѣпечатването на такива ранни съчинения. Въ такъвъ случай азъ никакъ не бихъ помислилъ да измѣня дори една думица въ оригинала.

Друга е работата, когато новото издание, може да се каже, изключително се посвещава за пропаганда между работницитѣ. Въ такъвъ случай Марксъ непрѣменно щѣше да измѣни старото изложение отъ 1849 г. споредъ новото си гледище. И азъ съмъ увѣренъ, че постъпвамъ въ духа на Маркса, ако **за това издание** измѣнямъ и допълнявамъ оригинала до толкова, доколкото е необходимо това, за да постигне тая цѣль въ всичко сжществено. И така, отъ напрѣдъ азъ заявявамъ на четцитѣ: тая брошура не е такава каквато бѣ написана отъ Маркса прѣзъ 1849 г., а приблизително такава, каквато тя би била написана прѣзъ 1891 год. При това оригиналниятъ текстъ е разпространенъ толкова много, щото прѣпечатването безъ измѣнение мога да отложа чакъ за когато ще имамъ възможность да почна издаването всичкитѣ съчинения на Маркса.

Всичкитѣ ми измѣнения се съсрѣдоточаватъ въ единъ пунктъ. Споредъ оригинала, работникътъ

продава на капиталиста срѣщу работната си запла-та своя **трудъ**; споредъ сегашния текстъ — своята **работна сила**. Азъ съмъ длъженъ да обясня това измѣнение. Трѣбва да се разясни на работниците, за да видятъ, че това не е просто буквоѣдство, а напротивъ — единъ отъ най-важнитѣ въпроси на цѣлата политическа економия. Трѣбва да се обясни на буржоата, за да разбератъ, че необразованитѣ работници, на които лесно могатъ да се изтълкуватъ най-мжчнитѣ економически въпроси, стоятъ неизмѣримо по-високо отъ нашитѣ надути “образо-вани” хора, зарадъ които такива трудни въпроси оставатъ неразрѣшени прѣзъ цѣлия имъ животъ.

Класическата политическа економия *) прие отъ промишлената практика изтърканото прѣдстав-ление на фабриканта, ужъ че той купува и запла-ща **труда** на своитѣ работници. Това прѣдставле-ние бѣ много сгодно за фабрикантскитѣ дѣла, за смѣтководството и изчисляването цѣната на стока-та. Но наивно прѣнесено въ политическата еконо-мия, това прѣдставление произведе тамъ извънред-но страшна бърканица.

Економическата наука се сблъсква съ факта,

*) Подъ класическа политическа економия азъ разби-рамъ цѣлата политическа економия, като захванемъ отъ В. Пети, която изслѣдва вътрѣшния строй на буржоазнитѣ отношения на производството, въ противоположностъ на вулгарната економия, която се върти въ сферата на ви-димата външностъ на този строй и за уясняване, така да се каже, на най-грубитѣ явления и за домашно употре-бяване отъ буржоазията, постоянно отново прѣдѣвква материала, който отдавна вече е доставенъ отъ научна-та политическа економия, а въ всичко друго се ограни-чава съ това, че систематизира баналнитѣ и самодовол-ни прѣдстави на дѣйцитѣ на буржоазното производство и ги провъзгласява за вѣчни истини. (К. Марксъ, “Капи-талътъ”, т. I, отдѣлъ I, стр. 43. — Благоевиятъ прѣводъ).

че цѣнитѣ на всички стоки, — въ туй число и цѣната на тая стока, която тя нарича “трудъ”, — непрѣстанно се промѣняватъ; че тѣ се качватъ и падатъ вслѣдствие много разнообразни обстоятелства, които често пжти не се намиратъ въ никаква свръзка съ производството на самата стока, така че, нагледъ, цѣнитѣ обикновено зависятъ отъ чистата случайность. Щомъ економията излѣзе като наука, една отъ първитѣ ѝ задачи бѣ да изнамери закона, който се крие задъ тая, на пръвъ погледъ, случайность, която опрѣдѣля цѣнитѣ на стокитѣ и която, въ сжщность, зависи отъ него самия. Въ непрѣстанното колебание и люшкане на стоковитѣ цѣни ту нагорѣ, ту надолу, науката дирѣше тая неподвижна централна точка, около която ставаха тия колебания и люшкания. Съ една дума, тя излизаше изъ стоковитѣ цѣни, за да намѣри регулацията ги законъ за цѣнността на стокитѣ, да обясни тая цѣнность и къмъ нея най-подирѣ да се сведатъ всичкитѣ колебания на цѣнитѣ.

Класическата економия намѣри, че цѣнността на стоката се опрѣдѣля отъ заключения въ нея, нуженъ за нейното производство трудъ. Тя се задоволи съ това обяснение. И ние сжщо за сега можемъ да се спремъ на него. Азъ ще напомня само, за да се избѣгнатъ недоразумѣнията, че това обяснение въ днешно врѣме стана съвършено недостатъчно. Марксъ най-напрѣдъ основателно изслѣдва свойството на труда да създава цѣнность и намѣри, че не всѣки трудъ, нагледъ или даже наистина необходимъ за производството на стоката, при всѣкакви обстоятелства прибавя при извѣстна стока онова количество цѣнность, което отговаря на изхарченото количество трудъ. И така, ако ние сега, заедно съ такива економисти, като Рикардо про-

сто казваме, че цѣнността на стоката се опрѣдѣля отъ необходимия за нейното производство трудъ, то при това ние винаги имаме прѣдъ видъ допълненията, направени отъ Маркса. Това ни стига за сега; всичко по-нататъшно можемъ да намѣримъ у Маркса, въ неговитѣ съчинения: “Къмъ критиката на политическата економия” и първия томъ на “Капиталътъ” *).

Но щомъ економиститѣ приложиха опрѣдѣлението на цѣнността чрѣзъ труда къмъ стоката “трудъ”, тѣ се забъркаха въ редъ противорѣчия. Отъ що се опрѣдѣля цѣнността на “труда”? Съ количеството на необходимия трудъ, което се съдържа въ него. А колко трудъ се съдържа въ труда на работника прѣзъ единъ день, седмица, мѣсець, година? Ако трудътъ е мѣрило на всички цѣнности, то ние и “цѣнността на труда” можемъ да изразимъ само чрѣзъ труда. Но ние рѣшително

*) Ние ще приведемъ онова мѣсто отъ “Капиталътъ”, за което говори Енгелсъ.

“Може да ни се стори, че щомъ цѣнността на стоката се опрѣдѣля чрѣзъ количеството на изразходвания за нейното производство трудъ, тогава колкото човѣкъ е по-мързеливъ или по-неизкусенъ, толкова по-голѣма цѣнностъ има неговата стока, понеже толкова повече врѣме му трѣбва, за да я приготви. Обаче, трудътъ, който образува субстанцията на цѣнността, е еднакъвъ човѣшки трудъ, е изразходване на еднаква човѣшка работна сила. Цѣлокупната работна сила на обществото, която се изразява въ стоковитѣ цѣнности, се разгледва тукъ като една и сжща работна сила, макаръ тя да се състои отъ безбройно множество индивидуални работни сили. Всѣка отъ тѣзи индивидуални работни сили прѣдставлява сжщата човѣшка сила, както и всички други, доколкото тя носи характеръ на срѣдна обществена работна сила и като такава дѣйствува, т. е. употребява за производството на нѣкоя стока само срѣдне-необходимото или обществено-необходимото работно врѣме. А обществено-

нищо не знаемъ за цѣнността на единъ часъ трудъ ако знаемъ само, че неговата цѣнностъ се равнява на единъ часъ трудъ. Това ни на косъмъ не ни приближава къмъ цѣльта; ние все се въртимъ въ омагьосанъ кръгъ.

Прѣдвидъ на това класическата економия се опита да обърне работата наопъки, — тя казва: цѣнността на стоката се равнява на разноснитѣ по нейното производство. Но какво нѣщо сж разноснитѣ за производството на труда? За да отговарятъ на тоя въпросъ, економиститѣ трѣбваше малко да прѣсилятъ логиката. Въмѣсто разноснитѣ за производството на самия трудъ, разноси, които, за жалостъ, не могатъ да се опрѣдѣлятъ, тѣ изслѣдватъ, какво нѣщо сж разноснитѣ за производството на **работника**. А тия разноси могатъ да се опрѣдѣлятъ. Тѣ се измѣнятъ споредъ врѣмето и обстоя-

необходимо работно врѣме е онова работно врѣме, което, при сжществуващитѣ, нормални въ дадено общество, условия на производството и срѣдната степенъ отъ умѣне и интензивностъ на труда, е необходимо за приготвянето на нѣкоя потрѣбителна цѣнностъ. Напр., слѣдъ въвеждането въ Англия на парния тъкаченъ станъ стигало е, може би, само половина отъ прѣдишния трудъ за прѣработването на извѣстно количество прѣжда въ тъканъ. Английскитъ ржченъ тъкачъ въ сжщностъ и сега още употребява за това прѣработване пакъ толкова работно врѣме, колкото и по-прѣди, но продуктътъ на неговия индивидуаленъ работенъ часъ, а поради това, и неговата цѣнностъ се намали наполовина спроти прѣдишната.

“Затова величината на цѣнността на единъ полезенъ прѣдметъ се опрѣдѣля само отъ количеството на обществено-необходимия трудъ и на обществено-необходимото за неговото производство работно врѣме. Всяка отдѣлна стока се смѣта тука изобщо като срѣденъ екземпляръ на даденъ родъ стока”. (“Капиталътъ”, т. I, отдѣлъ I, стр. 5. — Благоевиятъ прѣводъ).

телствата, но при дадено състояние на обществото, въ дадена мѣстностъ, въ даденъ клонъ на производството тѣ прѣдставляватъ опрѣдѣлена величина, която, въ всѣки случай, твърдѣ незначително се колебае въ тая или оная посока. Днесъ царува капиталистическото производство, при което една многобройна и все повече увеличаваща се класа отъ населението може да сѣществува, само ако работи съ заплата зарадъ притежателитѣ на сръдствата за производство: инструменти, машини, суровъ материалъ и жизнени припаси. Въ капиталистическата наредба разноснитѣ за производството на работника се свеждатъ къмъ количеството на жизненитѣ припаси, — или къмъ цѣната на тия припаси, — сръдно необходими, за да направятъ работника способенъ за работа, да запазятъ въ него тая способностъ и, когато остарѣе, разболѣе се или умре, да бжде замѣненъ съ новъ работникъ, — съ други думи, да се осигури на работническата класа възможностъ да се размножава въ нужнитѣ размѣри. Да кажемъ, че цѣната на тия жизнени припаси е равна сръдно на три лева въ день.

Нашиятъ работникъ получава, по тоя начинъ, отъ капиталиста, на когото работи, дневна заплата три лева. Капиталистътъ го кара зардъ тая заплата да работи — да кажемъ — дванайсетъ часа на день. Капиталистътъ си смѣта така:

Да речемъ, че нашиятъ работникъ — машиненъ майсторъ — работи надъ една часть отъ машината, която той може да приготви за единъ день. Суровиятъ материалъ — желѣзото и мѣдта въ потрѣбната, вече обработена форма — струва 20 лева. Харчътъ за вжглища зарадъ парната машина, а сжщо и на точилото и другитѣ инструменти, съ които си служи нашиятъ работникъ, — всичкото заед-

но за единъ день струва 1 лв. Надницата на работника е равна, както казахме, на 3 лв. Всичко за дадената частъ на машината сж заплатени 24 лева. Но капиталистътъ смѣта, че зарадъ тая частъ отъ машината той ще получи отъ своитѣ купувачи срѣдно 27 лв., т. е. 3 лева повече отколкото е похарчилъ.

Отдѣ се взематъ тия три лева, които капиталистътъ туря въ джеба си? Класическата економия твърди, че стокитѣ срѣдно се продаватъ споредъ цѣнността имъ, т. е. по цѣни, които отговарятъ на количеството необходимъ трудъ, заключенъ въ извѣстни стоки. И така, срѣдната цѣна на дадената частъ отъ машината — 27 лева — е равна на нейната цѣнностъ, на това количество трудъ, което се съдържа въ нея. Но отъ тия 27 лева — 21 левъ прѣдставляватъ цѣнностъ, която е готова, прѣди още нашиятъ майсторъ да е почналъ работата си. За 20 лева цѣнностъ се съдържае въ суровия материалъ и за 1 левъ вжглищата, които изгарятъ въ врѣме на работата, и въ машинитѣ и инструментитѣ, доколкото тѣ се изхабяватъ отъ употребление. Оставатъ 6 лева притурени къмъ цѣнността на суровия материалъ. Но тия 6 лева могатъ да иматъ за свой източникъ, по прѣдложението на самитѣ економисти, само труда, прибавенъ къмъ суровия материалъ отъ нашия работникъ. Неговия дванайсетчасовъ трудъ създаде, по тоя начинъ, нова цѣнностъ за 6 лева. Значи цѣнността на неговия дванайсетчасовъ трудъ е равна на 6 лева. И така, най-сетнѣ ние открихме, какво нѣщо е “цѣнностъ на труда”.

— Стой! вика ни машинниятъ майсторъ. Шестъ лева ли? Ами че азъ получихъ само три! Моятъ капиталистъ се къльне въ всички светци, че цѣнностъ-

та на моя дванайсетчасовъ трудъ е равна само на три лева и ме подиграва, когато искамъ шесть. Има тука нѣщо!

Ако по-напрѣдъ съ нашата цѣнность на труда попадахме въ омагьосанъ кжргъ, то сега ние съвсѣмъ се забъркваме въ неразрѣшимо противорѣчие. Ние търсѣхме цѣността на труда и намѣрихме повече, отколкото ни е нужно. Зарадъ работника цѣността на дванайсетчасовия трудъ е равна на три лева, зарадъ капиталиста — на шесть лева, отъ които той плаща на работника три за работата му, а другитѣ три си туря въ джеба. Слѣдователно, трудътъ има не една, а двѣ цѣнности и то двѣ много различни цѣнности!

Противорѣчието става още по-нелѣпо, щомъ ние свѣдемъ цѣноститѣ, изразени въ пари, къмъ работното врѣме. Прѣзъ дванайсетчасовъ трудъ се създава нова цѣнность за шесть лева, — значи, въ шесть часа се създава нова цѣнность за три лева, — сума, която работникътъ получава за дванайсетъ часа трудъ. Зарадъ дванайсетчасовъ трудъ работникътъ получава въ замѣна като равна цѣнность продукта на шестчасовия трудъ. И така, едно отъ двѣтѣ: или трудътъ има двѣ цѣнности, отъ които едната е два пѣти по-голѣма отъ другата, или пѣкъ дванайсетъ е равно на шесть! И въ двата случая се получава чиста нелѣпость!

Прави каквото щещъ — отъ това противорѣчие не можешъ се отърва, докато говоримъ за купуване и продаване на труда и за цѣността на труда. Економиститѣ не можаха да се отърватъ отъ него. Послѣдната струя на класическата економия, школата на Рикардо, слѣзе отъ сцената въ значителна степенъ вслѣдствие неразрѣшимостъта на това противорѣчие. Класическата економия се намѣ-

ри въ задънена улица. Човѣкътъ, който намѣри изходъ изъ тая задънена улица бѣ Карлъ Марксъ.

Онова, което економиститѣ разглеждаха като разноски за производството на “труда”, — то сж разноска за производството не на труда, а на самия живъ работникъ. И не труда си продава работникътъ на капиталиста. “Щомъ трудътъ се почва, — казва Марксъ, — той не принадлежи вече на работника и не може, слѣдователно, да се продава отъ него”. Работникътъ би могаль, значи, ако говоримъ за продажбата на труда, да продава своя **бждащъ** трудъ, т. е. да се задължава да извърши извѣстна работа за извѣстно врѣме. Но въ тоя случай той продава не труда (нали трудътъ още го нѣма тукъ), а отдава за извѣстна заплата въ разположение на капиталиста своята работна сила за извѣстно врѣме (при дневната заплата) или за извършване на извѣстна работа (при работата на парче): той дава подъ наемъ или продава своята **работна сила**. Но тая работна сила се е срасла съ неговото сжщество, тя е неотдѣлима отъ него. Затова разноска за производството на работната сила съвпадатъ съ разноска за производството на работника; онова, което економиститѣ наричаха разноска за производството на труда, е просто разноска за производството на работника, а слѣдователно и на работната сила. А сега ние можемъ сжщо да прѣминемъ отъ разноска за производството на работната сила къмъ **цѣнността** на работната сила и да опрѣдѣлимъ количеството на общественено-необходимия трудъ, нуженъ за производството на работната сила отъ извѣстно количество, — както направи Марксъ въ отдѣла за купуването и продажбата на работната сила (“**Капитлътъ**”, т. I, глава IV, отдѣлъ 2).

А какво става, слѣдъ като работникътъ е продавъ, т. е. отдалъ въ разположение на капиталиста своята работна сила зарадъ прѣдварително условена — дневна или на парче — заплата? Капиталистътъ вкарва работникътъ въ своята работилница или фабрика, дѣто вече всички необходими за работене прѣдмети сж готови: суровъ материалъ, спомагателни материали (вжглища, бои и пр.), инструменти, машини. Тука работникътъ почва да работи. Да кажемъ, че той получава пакъ три лева, — все едно, дали тая заплата е на день или на парче. Да речемъ по-сетнѣ че работникътъ, пакъ като по-напрѣдъ, за дванайсетъ часа прибавя съ своя трудъ къмъ суровия материалъ нова цѣнность за шесть лева, която капиталистътъ обръща на чисти пари при продажбата на готовия продуктъ. Отъ тия шесть лева капиталистътъ плаща на работника три, а другитѣ три взема за себе си. Ако работникътъ въ дванайсетъ часа създава цѣнность за шесть лева, то въ шесть часа той създава цѣнность за три лева. Слѣдователно, той всецѣло си е изработилъ цѣността, заключена въ полученитѣ отъ капиталиста три лева работна заплата, още слѣдъ първитѣ шесть часа работа. Слѣдъ шестчасовъ трудъ капиталистътъ и работникътъ сж квитъ, тѣ нищо не дължатъ единъ другиму.

— Стой! — вика сега капиталистътъ. — Азъ хванахъ работника за цѣль день, за дванайсетъ часа. А шесть часа сж само половинъ день. Хайде по-скоро пакъ на работа, докато се минатъ останалитѣ шесть часа, — тогава ние ще бждемъ квитъ, а не по-рано! И работникътъ наистина трѣбва да се покори “доброволно” на склучения контрактъ, по който той се е задължилъ да работи цѣли дванай-

сеть часа за единъ продуктъ на труда, който струва шестъ часа.

Сжщото става при заплатата на парче. Да кажемъ, че работникътъ за 12 часа изкарва 12 парчета стоки. За всѣко парче трѣбва суровъ материалъ, хабятъ се машини и инструменти всичко за два лева, а всѣко парче се продава за два лева и половина. Тогава капиталистътъ, при равни условия, както и по-напрѣдъ, ще плаща на работника по 25 ст. на парче; всичко — за 12 парчета три лева, които работникътъ може да изкара за 12 часа. Капиталистътъ получава за 12 парчета 30 лева; като се извадятъ 24 лева за употребенъ материалъ и за изхабяване на машинитѣ и инструментитѣ, оставатъ шестъ лева, отъ които три лева той плаща на работника за труда му, а тритѣ туря въ джеба си — сжщо като и по-прѣди. И тука работникътъ работи шестъ часа за себе си, т. е. изкарва си работната заплата (за всѣки единъ часъ отъ дванайсетѣхъ по половина), а шестъ часа за капиталиста

Мжчнотията, която не можаха да надвиятъ най-добритѣ економисти, до дѣто изхождаха отъ цѣнността на “труда”, изчезва, щомъ ние излизаме изъ цѣнността на **“работната сила”**. Работната сила е стока въ съврѣменното капиталистическо общество, стока, както всѣка друга, но при все това съврѣшено особена стока. Работната сила има особено свойство да създава цѣнность, да бжде източникъ на цѣнността и при това, при най-надлежното употребление, източникъ на по-голѣма цѣнность, отколкото има тя самата. При съврѣменното състояние на производството човѣшката работна сила произвежда на день не само по-голѣма цѣнность, отколкото тя има и струва сама; съ всѣко ново научно откритие, съ всѣко техническо изнамѣрва-

не пораства излишъкътъ отъ всѣкидневния продуктъ на работната сила надъ онова, което тя струва на день, а слѣдователно съкратява се оная частъ отъ работния день, прѣзъ която работникътъ изкарва своята заплата, и отъ друга страна, продължава се оная частъ отъ работния день, прѣзъ която работникътъ трѣбва да **подарява** на капиталиста своя трудъ, да му работи безплатно.

Такъвъ е економическиятъ строй на цѣлото съврѣменно общество. — Само работническата класа произвежда всички цѣнности, тъй като цѣнността е само друго название на труда, онова название, което въ съврѣменното капиталистическо общество служи да означаи количеството на общественно-необходимия трудъ, заключенъ въ извѣстна стока. Но тия произведени отъ работниците цѣнности не принадлежатъ на тѣхъ. Тѣ принадлежатъ на тия, които сж собственици на суровитѣ материали, машинитѣ, инструментитѣ и паритѣ които имъ даватъ възможность да купуватъ работната сила на работническата класа. По този начинъ, работническата класа отъ всичката маса произведени отъ нейния трудъ продукти получава само една частъ за себе си. А другата остава въ ржцѣтѣ на капиталиститѣ, които я подѣлятъ съ земевладѣлцитѣ. И при това тая частъ, както видѣхме, се увеличава съ всѣко ново изнамѣрване и откритие, а пъкъ оная частъ, която се пада на работническата класа (като се смѣта числото на работниците), или се увеличава много бавно и незначително, или пъкъ съвсѣмъ не се увеличава, а понѣкога може дори да се намали.

Но именно тия изнамѣрвания и открития, които едно друго се измѣстватъ все по-бързо, тая производителность на човѣшия трудъ, която въ нечувани размѣри расте всѣки день, докарва най-сетнѣ

сблъскване, въ което съврѣменното капиталистическо домакинство трѣбва да погине. Отъ една страна, неизмѣрими богатства и излишъкъ отъ продукти, които твърдѣ много надминаватъ търсенето на купувачитѣ. Отъ друга — грамадна маса народъ обърната въ пролетарии, въ наемни работници, и именно затова нѣма възможность да взема тия излишни продукти. Раздѣлението обществото на малобройна класа извънмѣрно богати капиталисти и грамадна класа безимотни наемни работници докарва, щото обществото да се задушава въ собственото си изобилие въ туй врѣме, когато грамадното мнозинство отъ неговитѣ членове едвамъ е осигурено или даже съвсѣмъ не е запазено отъ най-крайна нужда. Това положение става всѣки день все по-безсмислено и по-ненужно. То трѣбва да бжде отстранено, то може да бжде махнато. Възможень е новъ общественъ строй, въ който съврѣменното раздѣление на класитѣ ще изчезне, въ който — може би слѣдъ кратковрѣменень прѣходень периодъ, донѣйдѣ суровъ, но въ всѣки случай твърдѣ полезенъ въ нравствено отношение, — срѣдствата за сжществуване, за наслаждение, за развитие и прилагане на всички тѣлесни и духовни способности ще станатъ равни, богатствата на всички все повече ще се увеличаватъ, благодарение на плано-мѣрното употрѣбление и по-нататъшно развитие на сжществуващитѣ вече огромни производителни сили, при еднаква за всички членове на обществото длъжность да се трудятъ. За това ще свѣдочи — въ двѣтѣ земни полукълба — утрѣшниятъ день първи май, и най-близката недѣля, трети май.

Лондонъ, 30 Априль 1891 год.

Фридрихъ Енгелсъ.

ПРЪДИСЛОВИЕ.

Отъ различни страни сме били упрѣквани за прѣнебрѣгването да опишемъ економическитѣ условия, които образуватъ материалнитѣ основи на днешнитѣ борби между класитѣ и нациитѣ. Съ опрѣдѣлени цѣли, до сега ние сме споменували за тия условия, и то само когато тѣ се натрапваха на повърхността на политическитѣ борби.

Това бѣше необходимо, повече отъ всичко друго, да слѣдимъ развитието на класовата борба въ исторiята на нашето врѣме, и да докажемъ емпирически, посрѣдствомъ дѣйствителния и новосъздадения исторически материалъ, какво че съ подчинението на работническата класа, постигнато прѣзъ февруарскитѣ и мартенски дни, опонентитѣ на тази класа — буржоазнитѣ републиканци въ Франция, и буржоазията и селскитѣ съсловия, които се борѣха противъ феодалния абсолютизмъ по цѣлия европейски континентъ — сжщеврѣменно бѣха побѣдени; че побѣдата на “умѣрената република” въ Франция се провъзгласи едноврѣменно съ падането на нациитѣ, които се отзоваха на февруарската революция съ героична война за независимостъ; и най-послѣ, че съ побѣдата надъ революционнитѣ работници, Европа пакъ попадна въ старото си робство — въ **английско-руското** робство. Юнската борба въ Парижъ, падането на Виена, траги-комедията въ Берлинъ прѣзъ Ноември 1848 г., отчаянитѣ усилия на Полша, Италия и Унгария, гладътъ на Ирландия до подчинение — това бѣха главнитѣ съ-

бития, въ които европейската класова борба между буржоазията и работническата класа бѣ съсрѣдо-точена, и отъ които ние доказахме, че всѣко революционно възстание, на което цѣлитѣ изглеждатъ да сж чужди на класовата борба, трѣбва по необходимостъ да изгуби, докато революционната работническа класа не излѣзе и побѣди, и че всѣка обществена реформа трѣбва да си остане утопия, докато пролетарската революция и феодалната контра-революция не бждатъ противопоставени една на друга въ една **всесвѣтска война**. Въ нашето описание въ дѣйствителностъ, Белгия и Швейцария бѣха трагикомични карикатурни **genre** картини върху великата историческа **tableau** — едната, образцовата държава на буржоазната монархия, а другата, образцовата държава на буржоазната република; двѣтѣ тия държави, които се хвалятъ да бждатъ, както свободни отъ класовата борба, така и стъ европейската революция *).

Обаче сега, слѣдъ като читателитѣ видѣха класовата борба прѣзъ 1848 година развиваща се въ колосални размѣри, врѣме е вече да се прослѣдятъ по-отблизо самитѣ економически условия, върху които е основано сжществуването на капиталистическата класа и нейното класово господство, както и робството на работницитѣ.

Тукъ ние ще изложимъ това въ три отдѣла:

1. Отношението на наемния трудъ къмъ капитала, робството на работницитѣ и управлението на капиталиста.
2. Неминуемото пропадане на срѣднитѣ слое-

*) Трѣбва да се запомни, че когато това е писано сж се изминали повече отъ 50 години. — Издательтъ.

ве и така нареченото простолюдие при днешната система.

3. Комерсиалното подчинение и експлоатация на буржоазнитѣ класи на различнитѣ европейски нации отъ деспота на свѣтския пазарь — Англия.

Ние ще гледаме да изложимъ това по възможность колкото се може по-просто и разбрано и нѣма да изискваме познания даже и по най-елементарнитѣ въпроси отъ политическата економия. Ние само желаемъ да бждемъ разбрани отъ работницитѣ. И при туй въ Германия прѣобладаватъ най-необикновено невѣжество и забърканость на идеи по отношение най-обикновенитѣ економически отношения, отъ патентованитѣ защитници на сѣществующитѣ условия, чакъ долу до социалистически омотанитѣ работници и непризнатитѣ политически гении, отъ които разпокъсана Германия е даже по-богата, отколкото една дузина княжества. Слѣдователно, ние пристѣпваме най-напрѣдъ къмъ разглеждане на първата задача.

НАЕМЕНЪ ТРУДЪ И КАПИТАЛЪ.

I.

Що е работна заплата?

Когато попиташъ: “каква е работната ви заплата”? единъ работникъ отговаря: “азъ получавамъ отъ господаря си единъ левъ на день”, други — “азъ получавамъ два лева” и т. н. Споредъ занятието на работника, паритѣ, които получава отъ господаря за извършване на извѣстна работа, — напр. за да изтъче единъ аршинъ шаекъ или да нареди една печатна кола, — сж различни, Но при различието на паричнитѣ суми, смисълътъ на всички отговори ще бжде единъ и сжщъ: работната заплата е оная сума пари, която капиталистътъ плаща за извѣстно работно врѣме или за извършване на извѣстна работа.

Значи, на пръвъ погледъ капиталистътъ **купува** съ пари труда на работниците, а работниците за пари **продаватъ** на капиталиста своя трудъ. Но туй само така ни се струва. А въ сжщностъ работниците **продаватъ** за пари на капиталиста не своя трудъ, а своята **работна сила**. Тая работна сила капиталистътъ купува за день, седмица, мѣсець и т. н. А щомъ я купи, той я употребява като кара работниците да му работятъ прѣзъ условеното врѣме. Съ тая сума пари, които капиталистътъ дава за купуване на работната сила, напр. съ два лева, той би могаль да купи два фунта захарь или едно количество отъ каквато да било стока. Двата лева, съ които купува 2 фунта захарь сж **цѣната** на два фун-

та захарь. Двата лева, съ които той купува дванайсетчасовото употребление на работната сила, сж цѣната на дванайсетчасовия трудъ. Значи, работната сила е стока, сжщо такава стока, като напр. захарьта. Като стока, работната сила се мѣри съ часове, а захарьта съ теглилки.

Своята стока, работната сила, работниците размѣнятъ съ стоката на капиталиста, паритѣ, и тая размѣна става въ извѣстна пропорция. Толкова пари зарадъ еди-колко си врѣме за употребление на работна сила, зарадъ дванайсетчасовия трудъ на тъкача два лева. Но нима тия два лева не прѣдставяватъ всички други стоки, що могатъ да се купятъ за два лева? Въ сжщностъ, работникътъ размѣня своята стока, работната сила, съ всевъзможни стоки, — размѣня я въ опрѣдѣлена пропорция. Като получи отъ капиталиста два лева, той получава еди-колко-си месо, дрехи, топливо, освѣтление и пр. Слѣдователно, тия два лева изразяватъ отношението, което сжществува при размѣната на работната сила съ други стоки, изразява **размѣната цѣнностъ** на работната сила. А размѣната цѣнностъ на една стока, изразена въ пари, се нарича нейна **цѣна**. Слѣдователно, **работната заплата** е само особно название за цѣната на работната сила, обикновено наричана **цѣна на труда**, особно название за цѣната на тая своеобразна стока, на която за хранилище служи човѣшката плътъ и кръвь.

Да вземемъ нѣкой работникъ напр. тъкача. Капиталистътъ го снабдява съ тъкаченъ станъ и прежда. Тъкачътъ сѣда на работа и преждата става на шаекъ. Капиталистътъ си присвоява тоя шаекъ и го продава, да кажемъ за дваисеть лева. Пита се сега: работната заплата на тъкача дали е частъ

отъ припадащата му се **часть**, отъ платà, двайсетъ лева, часть отъ неговия продуктъ? Никога. Нали тъкачътъ получава работната си заплата много порано отъ продажбата на шаека, може би, прѣди даже той да е билъ изтъканъ. Слѣдователно, капиталистътъ плаща за работата не отъ тия пари, които той ще получи заплата, а отъ готови, запасни пари. Стокитѣ които тъкачътъ получава въ замѣна на своята стока, за работната сила, сжщо тѣй не прѣдставляватъ продуктъ на неговия трудъ, както и тъкачниятъ станъ и прѣждата, които му доставя господарьтъ. Може да се случи, щото господарьтъ никакъ да не намѣри купувачъ на своя шаекъ. Може сжщо при продаването на шаека да не изкара даже разноснитѣ си зарадъ работната заплата. Може пъкъ да се случи, щото отъ продажбата да получи голѣма печалба сравнително разходитѣ си за работната заплата. Това никакъ не влиза въ работата на тъкача. Отъ сжщия си готовъ имотъ, изъ сжщия капиталъ, на който една часть се употрѣби за купуване на суровъ материалъ, — прѣждата, орждията на труда, тъкачния станъ, — капиталистътъ харчи другата часть за купуване работната сила на тъкача. Като си пазари тия нѣща, — а къмъ тѣхъ се отнася сжщо необходимата за производството на шаека работна сила, — капиталистътъ почва да произвежда съ **суровитѣ материали и орждията на труда, принадлежащи изключително нему**. Да кажемъ и това, че къмъ орждията на труда се отнася и добриятъ ни тъкачъ, който не получава никаква часть отъ продукта, както и тъкачниятъ станъ,

Слѣдователно, **работната заплата не е часть, която работникътъ получава отъ произведената отъ него стока. Работната заплата е часть отъ го-**

тови стоки, съ която капиталистътъ купува известно количество производителна работна сила.

И така, работната сила е стока, която нейниятъ притежателъ, наемниятъ работникъ, продава на капитала. Защо той продава тая стока? За да живѣе.

Но прилагането на работната сила, трудътъ — това е жизнената дѣятелностъ на самия работникъ, проява на неговия собственъ животъ. И именно тая **жизнена дѣйностъ** той продава другиму, за да си осигури необходимитѣ **срѣдства за живѣене**. Значи, жизнената му дѣйностъ за него е само срѣдство, което му дава възможность да сѣществува. Той работи, за да живѣе. Работата той не смѣта за часть отъ своя животъ; напротивъ, — да работи, за него значи да жертвува живота си. Работата е стока, продадена другиму. Затова и продуктътъ на неговата дѣйностъ не е цѣль на тая дѣйностъ. Коприната, която той тъче, златото, което той добива, палатътъ, който той съгражда, — всичко той произвежда не за себе си. За себе си той произвежда **работна заплата**, а коприната, златото, палатътъ за него се обръщатъ въ известно количество най-необходими прѣдмети, — може би, въ вълнена риза, въ мѣдна монета, въ низко жилище. А смѣта ли работникътъ, който дванайсетъ часа въ денонощието тъче, преде, върти, пробива, гради, копае, разчупва камъне, прѣнася и т. н., — смѣта ли той туй дванайсетчасово тъкане, предене, пробиване, въртене, копаене, разчупване на камъне, за проява на своя животъ, за живѣене? Напротивъ, за него животътъ се почва тогава, когато тая дѣйностъ се прѣкротява, — на трапезата, на масата въ крѣчмата, въ леглото. Дванайсетчасовата работа нѣма за него никакъвъ смисълъ като тъкане, предене, пробиване и т. н.; тя има за него значение, като

нѣщо изработено, което му дава възможность да яде, да иде въ кръчмата, да си легне въ леглото. Ако бубата предѣше, за да има възможность да прѣживѣе въ видъ на гжсеница, тя щѣше да бжде сжщински наемень работникъ.

Не винаги е била **стока** работната сила. Не винаги трудътъ е билъ наемень, т. е. **свободенъ трудъ**. Както волътъ не продава своята работна сила на селенина, така и **робътъ** не продава работната си сила на робовладѣлеца. Робътъ, заедно съ своята работна сила, веднѣжъ за винаги е продаденъ на своя господарь. Той е стока, която може да прѣминава отъ ржцѣтѣ на единъ собственикъ въ другъ. Той **самъ** е стока, но работната му сила не е **негова** стока. **Крѣпостникътъ** продава само частъ отъ своята работна сила. Не той получава заплата отъ земевладѣлеца, а наопаки, земепритежателтъ получава отъ него давнина.

Крѣпостникътъ е принадлежность на земята и донася доходъ за собственика на земята. Напротивъ, **свободниятъ работникъ** самъ себе си продава и то по парчета. На публичния търгъ той продава 8, 10, 12, 15 часа отъ своя животъ всѣки день на оня, който дава повече, който притежава сурови материали, орждия на труда и срѣдства за сжществуване, т. е. на капиталиста. Работникътъ не принадлежи ни на собственика, ни на земята, но 8, 10, 12, 15 часа отъ неговия всѣкидневенъ животъ принадлежатъ на оногова, който ги купува. Работникътъ напуска господаря си когато иска, а господарьтъ дава смѣтката на работника, когато му отърва, — шомъ той не може да извлѣче никаква или само желаемата полза. Но работникътъ, чийто единственъ източникъ на доходъ се състои въ продажбата на работната си сила, може да напусне

цѣлата класа на купувачитѣ, т. е. капиталистическата класа само съ условие да мре отъ гладъ. Той не принадлежи на тоя или оня капиталистъ, но принадлежи на капиталистическата класа; и при това, той самъ трѣбва да се грижи, за да си намѣри господарь, т. е. купувачъ въ тая класа отъ капиталисти.

Прѣди да прѣминемъ къмъ подробното разглеждане на отношенията между капитала и наемния трудъ, ние ще изложимъ накжсо най-общитѣ отношения, които играятъ роля при опрѣдѣлянето на работната заплата.

Работната заплата е, както видѣхме, цѣната на извѣстна стока, работната сила. Слѣдователно, тя се опрѣдѣля отъ сжщитѣ закони, които опрѣдѣлятъ цѣната на всѣка друга стока. Пита се, значи, **отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката?**

II.

Отъ що се опрѣдѣля цѣната на стоката?

Отъ конкуренцията между купувачитѣ и продавачитѣ, отъ отношението между търсенето и снабдяването, между искането и прѣдлагането. Конкуренцията, която опрѣдѣля цѣната на стоката, има три страни.

Една и сжща стока се опрѣдля отъ различни продавачи. Който продава стоки отъ сжщото качество по най-евтина цѣна, навѣрно ще изтика другитѣ продавачи и ще си осигури най-голѣма разпродажба. Слѣдователно, продавачитѣ си оспорватъ единъ други разпродажбата, тържището. Всѣки иска да продаде повече и да изтика всички други продавачи. Затова единъ се мжчи да продава поевтино отъ други. И така, има конкуренция между продавачитѣ, която намалява цѣната на прѣдлаганитѣ стоки.

Но има сжщо конкуренция и между купувачитѣ, която пѣкъ уголѣмява цѣната на стокитѣ.

Най-сетнѣ, има и конкуренция и между купувачитѣ и продавачитѣ. Първитѣ искатъ по-евтино да купятъ, послѣднитѣ — по-скжпо да продадатъ. Резултатътъ на тая конкуренция между купувачитѣ и продавачитѣ зависи отъ положението на двѣтѣ първи страни на конкуренцията, т. е. отъ това — дѣ конкуренцията е по-силна: въ редоветѣ на купувачитѣ ли или на продавачитѣ. Промислеността изкарва на полето една срѣщу друга двѣ армии, отъ които въ редоветѣ на всѣка една произлиза междуособна борба. Побѣдителка остава оная армия, въ редоветѣ на която не става толкова ожесточена битка.

Да кажемъ, че на пазаря има сто денка памукъ, а пѣкъ купувачитѣ иматъ нужда отъ хиляда. Въ тоя случай, търсенето е десетъ пжти по-голѣмо отъ прѣдлагането. Конкуренцията между купувачитѣ ще бжде много силна: всѣки ще се старае да купи, ако е възможно, и стотѣхъ денка. Тоя примѣръ не е произволно прѣдположение. Въ историята на търговията ние сме прѣкарвали врѣмена, когато при плодородие нѣколко капиталисти сж се мжчили да прѣкупятъ не сто денка, а всичкия памукъ на земното кжлбо. И така, въ приведения ни примѣръ всѣки купувачъ ще се старае да отстрани другитѣ, като прѣдлага за всѣки денкъ памукъ относително по-висока цѣна. Като забѣлѣзватъ разгорещената междуособна битка въ редоветѣ на неприятелската войска, продавачитѣ на памука, отъ своя страна, ще избѣгватъ всѣкакви враждебни дѣйствия единъ противъ други, за да не понизятъ цѣната на своята стока въ туй врѣме, когато тѣхнитѣ противници се надпрѣварватъ да я

повишатъ. По тоя начинъ, между продавачитѣ завчасъ се възцаряватъ миръ и съгласие. Като единъ човѣкъ тѣ се изправятъ прѣдъ купувачитѣ философски скръстили рѣцѣ, и исканията имъ би били безмѣрни, ако би прѣдложенията даже на най-ревностнитѣ купувачи, отъ своя страна да нѣмаха известни граници.

И така, ако прѣдлагането на нѣкоя стока е по-малко отъ нейното търсене, то конкуренцията между нейнитѣ продавачи е много слаба или даже съвсѣмъ я нѣма. Но колкото конкуренцията отслабва между продавачитѣ, толкова тя се усилюва между купувачитѣ. Вслѣдствие на това се повдига цѣната на стоката.

Както се знае, по-често става обратниятъ случай съ обратното вслѣдствие. Прѣдлагането значително надминава търсенето: става отчаяна конкуренция между продавачитѣ; нѣма достатъчно купувачи и стокитѣ се харчатъ на най-низка цѣна.

Но що значи подигане и спадане на цѣнитѣ, що значи висока и низка цѣна? Пѣсѣчното зърно, разгледано съ микроскопъ, ти се чини високо, а кулата е низка въ сравнение съ планината. Ако цѣната се опрѣдѣля отъ отношението между търсенето и прѣдлагането, то съ що пѣкъ се опрѣдѣля това отношение?

Обърнете се къмъ когото щете и той, безъ да му мисли много, като новъ Александръ Македонски, ще разсѣче тоя метафизически вѣзелъ съ таблицата за умножение. Ако производството на продаваната отъ мене стока, — ще ви каже той, — ми е струвало 100 лева пѣкъ азъ взема слѣдъ продажбата ѝ 110, — слѣдъ година, разбира се, — това ще бѣде съвършено обикновено, честна, солидна печалба. Ако пѣкъ продамъ стоката за 120, 130

лева, туй ще бжде висока печалба; най-сетнѣ, ако азъ получа цѣли 200 лева, туй ще бжде необикновена, грамадна печалба. Но що служи на нашия събесѣдникъ за мѣрило на печалбата? **Разноснитѣ за производството** на неговата стока. Ако той въ замѣна на своята стока получава такава количество други стоки, производството на които е струвало по-малко отъ производството на неговата стока, той губи. Ако пъкъ въ замѣна на своята стока той получава такава количество други стоки, производството на които е струвало повече, — той печели. Падането или подигането на своята печалба той измѣрва съ числото на градуситѣ, на което размѣната цѣнностъ на неговата стока се намира по-долу или по-горѣ отъ нулата — **разноснитѣ на производството**.

Ние вече видѣхме какъ отъ това или онова отношение между търсенето и прѣдлагането зависи ту подигането ту спадането на цѣнитѣ, ту високитѣ, ту за низкитѣ цѣни. Ако цѣната на една стока, вслѣдствие недостатъчно прѣдлагане или несъразмѣрно увеличено търсене, значително се подига, то цѣната на всѣка друга стока неизбѣжно трѣбва съотвѣтно да спадне, тъй като цѣната на стоката изразява въ пари само отношението, въ което другитѣ стоки се размѣнятъ за нея. Ако напр. цѣната на единъ аршинъ копринена материя се подига отъ петъ лева на шестъ, то цѣната на среброто спада по отношение къмъ копринената материя и сжщо така падатъ цѣнитѣ, по отношение къмъ сжщата материя, на всички други стоки, макаръ въ самитѣ тѣхъ да не стане никакво измѣнение. Сега трѣбва да се даде по-голѣмо количество отъ тия стоки, за да се получи въ замѣна сжщото количество копринена материя, както по-напрѣдъ. Какво

става слѣдъ подигане цѣната на нѣкоя стока? Много нови капитали приливатъ въ цвѣтущия клонъ на промишленостъта и тоя приливъ отъ капитали въ най-добрѣ поставена промишленостъ се продължава дотогава, докато печалбата въ тоя клонъ спадне до обикновеното си равнище или, по-вѣрно, докато цѣната на продуктитѣ, вслѣдствие на свърхпроизводството, спадне по-низко отъ разноснитѣ на производството.

Наопъки, — ако цѣната на нѣкоя стока спадне по-долу отъ разноснитѣ за нейното производство, то капиталитѣ ще се отдѣлятъ отъ тоя клонъ на производството. Съ изключение на тоя случай, когато нѣкой клонъ на промишленостъта вече е отживѣлъ своето врѣме и затова трѣбва да изчезне, производството на стоката, т. е. прѣдлагането ѝ на пазаря вслѣдствие отлива на капиталитѣ, ще се намалява дотогава, докато стане равно на търсенето, т. е. докато цѣната на стоката се повдигне до висотата на разноснитѣ за нейното производство; или по-вѣрно, производството ще се намалява, докато прѣдлагането спадне по-низко отъ търсенето, т. е. докато цѣната на стоката пакъ надмине разноснитѣ за нейното производство, тъй като пазарната цѣна на стоката всѣкога стои по-горѣ или по-долу отъ разноснитѣ за произвеждането ѝ.

Виждаме, че капиталитѣ се намиратъ въ непрѣкъснато движение, непрѣкъснато прѣминаватъ отъ една областъ на производството въ друга. Високитѣ цѣни докарватъ твърдѣ силенъ приливъ, низкитѣ — твърдѣ силенъ отливъ на капиталитѣ.

Отъ друга гледна точка ние бихме показали, че не само прѣдлагането, но и търсенето се опрѣдѣля отъ разноснитѣ на производството. Но това би ни отвлѣкло много надалечъ отъ нашия прѣдметъ.

Ние току-що видѣхме, какъ колебанията на търсенето и прѣдлагането все докарватъ цѣната на стоката къмъ равнището на разноснитѣ за производството. **Наистина, въ дѣйствителность цѣната на стоката всѣкога стои по-горѣ или по-долу отъ разноснитѣ за производството; но качването и спадането взаимно се уравнивѣсяватъ,** — така че, заедно взети, промишленитѣ приливи и отливи докарватъ, шото прѣзъ извѣстенъ периодъ стокитѣ се размѣнятъ една на друга споредъ разноснитѣ за производството, а слѣдователно и цѣната имъ се опрѣдѣля отъ тия разноси.

Това опрѣдѣляне на цѣната съ разноснитѣ на производството не трѣбва да се разбира въ тоя смисълъ, въ какъвто го разбиратъ економиститѣ. Тѣ казватъ, че **срѣдната цѣна** на стокитѣ е равна на разноснитѣ за нейното производство; такъвъ е, споредъ тѣхъ, **законътъ**. Тѣ смѣтатъ за случайность онова безредно движение, въ което повдигането на цѣната се уравнивѣсява съ нейното спадане, а спадането — съ подигането. Съ сжщото право бихме могли да смѣтаме, наопѣки, колебанията на цѣнитѣ за законъ, а опрѣдѣлението имъ отъ разноснитѣ за производството за случайность, както, прочемъ, правѣха други економисти. А въ сжщность, само тия колебания, които, при по-близо разглеждане, сж причина на най-ужасни опустошения и като земетресение разклащатъ издъно буржоазното общество, — само тия непрѣстанни колебания докарватъ, шото цѣната да се опрѣдѣля отъ разноснитѣ на производството. Общиятъ вървежъ на това безредие съставлява неговия редъ. Въ процеса на тая промишлена анархия, въ тоя кръговъртежъ конкуренцията, така да се каже, заглажда една нелѣпость съ друга.

И така, опрѣдѣлянето цѣната на стоката съ разносикѣ за производството става така: врѣмето, прѣзь което цѣната на нѣкоя стока надминава разпосикѣ за нейното произвеждане, се уравнива съ врѣмето, прѣзь което тя спада по-долу отъ тия разноси, и наопѣки. Разбира се, това се отнася не къмъ всѣко отдѣлно промишлено произведение, а само къмъ цѣлъ клонъ на промишлеността. Слѣдователно, това сжщо се отнася не до отдѣлния промишленикъ, а до цѣлата класа промишленши.

Опрѣдѣлянето цѣната съ разносикѣ на производството се свежда къмъ опрѣдѣлянето на цѣната съ работното врѣме, нужно за производството на извѣстна стока; тѣй като разносикѣ на производството се състоятъ: 1) отъ сурови материали и изхабяване орждията на труда, т. е. отъ промишлени продукти, производството на които е струвало нѣколко работни дни, които слѣдователно, прѣдставляватъ извѣстно количество работно врѣме, и 2) отъ непосредственъ трудъ, който сжщо се измѣрва съ врѣмето.

III.

Отъ що се опрѣдѣля заплата?

Сжщитѣ общи закони, които регулиратъ цѣната на стокитѣ въобще, регулиратъ, разбира се, и работната заплата, цѣната на работната сила.

Работната заплата ту ще се подига, ту ще спада споредъ каквото е отношението между търсенето и прѣдлагането, споредъ характера на конкуренцията между купувачитѣ на работната сила, капиталиститѣ, и нейнитѣ продавачи, работницитѣ. Колебанията на работната заплата съотвѣтствуватъ на ко-

лебанията на стоковитѣ цѣни въобще. Но въ прѣдѣлитѣ на тѣзи колебания цѣната на работната сила се опрѣдѣля при послѣдна смѣтка отъ разноснитѣ за произвеждането на тая стока — работна сила.

А какви сж разноснитѣ за производството на работната сила?

Тѣ сж разноснитѣ, необходими за подържането на работника въ такова състояние, щото да може да работи, и за неговото подготвяне за работа.

Затова, колкото по-малко подготвяне иска нѣкоя работа, толкози по-малко ще бждатѣ разноснитѣ за производството на работника, толкози по-ниска ще бжде цѣната на неговата работна сила, неговата работна заплата. Въ ония клонове на промишлеността, дѣто не се иска почти никакво подготвяне и е достатѣчна само простата тѣлесна сила на работника, разноснитѣ, нуждни за неговото производство, се свеждатѣ почти само къмъ ония стоки които сж нуждни за подържането му въ такова състояние, че да е годенъ за работа. Затова цѣната на работната сила у такъвъ работникъ се опрѣдѣля отъ цѣната на необходимитѣ срѣдства за сжществуване.

Трѣбва да се вземе прѣдъ видъ още едно обстоятелство. Фабрикантинътъ, като прѣсмѣта разноснитѣ за производството, а съотвѣтно съ тѣхъ и цѣната на продуктитѣ, туря въ смѣтката си и изхабяването орждията на труда отъ употребление. Ако машината, която му струва напр. хиляда лева, се изхабява подиръ десетъ години, то той всѣка година ще прибавя къмъ цѣната на стоката по сто лева, за да може слѣдъ десетъ години да замѣни изхабената машина съ нова. Сжщо така разноснитѣ за производството на простата работна сила трѣбва да съдържатъ въ себе и разноснитѣ за размножаване, които даватъ на работническата класа възможность

да се размножава и да замѣстя-неспособнитѣ вече съ нови сили работници. Постепенно намаляване сгодността на работника за трудъ се взема сжщо прѣдъ видъ, както и изхабяването на машината.

И така разносикитѣ за производството на простата работна сила се свеждатъ къмъ **разносикитѣ за подържане живота и размножаването на работника**. Цѣната на тия разноси за подържане живота и размножението съставлява работната заплата. Работната заплата, опрѣдѣлена отъ тия разноси, се нарича **минимумъ** (най-малка) **работна заплата**. Тоя минимумъ, — както въобще опрѣдѣлението на стоковитѣ цѣни отъ разносикитѣ на производството, — се прилага не къмъ **отдѣлна личностъ**, а къмъ **цѣлия видъ**. Отдѣлни работници, милиони работници получаватъ по-малко, отколкото имъ трѣбва, за да могатъ да живѣятъ и се размножаватъ; но **работната заплата на цѣлата работническа класа** въ прѣдѣлитѣ на своитѣ колебания се свежда най-подиръ къмъ тоя минимумъ.

Щомъ обяснихме общитѣ закони, които регулиратъ работната заплата, както и цѣната на всѣка друга стока, ние можемъ да разгледаме подробно нашия прѣдметъ.

IV.

Що е капиталъ?

Капиталътъ се състои отъ сурови материали, орждия на труда и всѣкакви жизнени припаси, които се употребяватъ за производството на нови сурови материали, нови орждия на труда и нови жизнени припаси. Всички тия съставни части на капитала се създаватъ отъ труда, сж продукти на труда — **натрупанъ трудъ**. Натрупаниятъ трудъ, който служи като сръдство за ново производство, е капиталъ.

Така казватъ економиститѣ.

Какво нѣщо е негъръ-робъ? Той е човѣкъ отъ черната раса. Каквото е едното обяснение, такава е и другото.

Негърътъ си е негъръ. Само при извѣстни условия той става робъ. Намучната предачна машина е машина за предене на памукъ. Само при извѣстни условия тя става **капиталъ**. Вънъ отъ тия условия тя никакъ не е капиталъ, както златото само по себе си не е **пари**, или пѣкъ захаръта — цѣна на захаръта.

При производството хората въздѣйствуватъ не само върху природата, но и единъ на други. Тѣ не могатъ да произвеждатъ, ако не се съединятъ по извѣстенъ начинъ за задружна дѣйностъ и за взаимна размѣна на своята дѣйностъ. За да произвеждатъ, хората влизатъ въ извѣстни връзки и отношения и само чрѣзъ тия обществени свръзки и отношения хората въздѣйствуватъ върху природата, поражда се производството.

Споредъ характера на срѣдствата за производство се измѣнятъ, разбира се, и общественитѣ отношения на производителитѣ единъ къмъ други, измѣнятъ се условията при които тѣ размѣнятъ своята дѣйностъ и участвуватъ въ цѣлия процесъ на производството. Съ изнамѣрването на новото военно оръжие, огнестрѣлното оръжие, необходимо трѣбване да се измѣни цѣлата вжтрѣшна организация на армията, трѣбва да се измѣнятъ отношенията, споредъ които отдѣлнитѣ личности се сливатъ въ армия и могатъ да дѣйствуватъ като армия, както и взаимнитѣ отношения на разнитѣ армии.

Общественитѣ отношения, при които хората се занимаватъ съ производство, **общественитѣ отношения на производството се измѣнятъ, слѣдователно,**

прѣобразуватъ се съ измѣнението и развитието на материалнитѣ сръдства за производство, на производителнитѣ сили. Отношенията на производството, въ своята съвокупность, образуватъ онова, което наричатъ обществени отношения; общество, образуватъ общество, което се намира на извѣстна степенъ отъ историческото развитие, общество съ своеобразенъ, отличителенъ характеръ. Античното, феодалното и буржоазното общества прѣдставляватъ такива съвокупности отъ отношенията на производството, отъ които всѣка отдѣлно отбѣлѣзва особена степенъ на развитие въ историята на човѣчеството.

Капиталътъ е сжщо така обществено отношение на производството, а именно буржоазното отношение на производството, отношение на производството въ буржоазното общество. Нима съставнитѣ части на капитала — жизненитѣ припаси, орждията на труда, суровитѣ материали — сж произведени и натрупани вѣнъ отъ дадени обществени условия, вѣнъ отъ опрѣдѣлени обществени отношения? Нима не при сжщитѣ дадени обществени условия, не при сжщитѣ опрѣдѣлени обществени отношения се употребяватъ тѣ за ново производство? И нима не тоя именно опрѣдѣленъ общественъ характеръ прѣобрѣща въ капиталъ продуктитѣ, които служатъ за ново производство?

Капиталътъ се състои не само отъ жизнени припаси, орждия на труда и сурови материали, — не само отъ материални продукти; той се състои до толкова отъ **размѣнни цѣнности**, доколкото и отъ материални продукти. Всичкитѣ продукти, отъ които той се състои, сж **стоки**. Слѣдователно, капиталътъ е не само една сума отъ материални продукти, но и сума отъ стоки, размѣнни цѣнности, **обществени величини**.

Капиталътъ все си е капиталъ, вземемъ ли ние вмѣсто вълна — памукъ, вмѣсто жито, — оризъ, вмѣсто желѣзници — параходи, стига памукътъ, оризътъ, параходитѣ — това тѣло на капитала — да иматъ сжщата размѣнна цѣнность, сжщата цѣна, каквато иматъ вълната, житото, желѣзницитѣ, въ които той се въплъщаваше по-прѣди. Тѣлото на капитала може постоянно да се измѣня, безъ ни най-малко отъ това да се измѣня самиятъ капиталъ.

Но ако всѣки капиталъ е една сума отъ стоки, т. е. размѣнни цѣнности, то не всѣка сума отъ стоки, размѣнни цѣнности, е капиталъ.

Всѣка сума отъ размѣнни цѣнности е сума отъ размѣнни цѣнности. Всѣка отдѣлна размѣнна цѣнность е размѣнна цѣнность. Така напр. една кжща, която струва хиляда лева, е размѣнна цѣнность отъ хиляда лева. Единъ листъ хартия, който струва една стотинка, е сума отъ размѣнни цѣнности, равна на сто стотини отъ стотинката. Продуктитѣ, които могатъ да се размѣнятъ съ други, сж **стоки**. Извѣстна пропорция, въ която тѣ се размѣнятъ, съставлява тѣхната **размѣнна цѣнность** или, изразена въ пари, — тѣхната **цѣна**. Количеството на тия продукти никакъ не измѣня тѣхното назначение — да бждатъ **стоки** или да прѣдставляватъ **размѣнна цѣнность**, или да иматъ извѣстна цѣна. Дървото все си е дърво, колкото голѣмо или малко да е. Нима ще се измѣни характерътъ на желѣзото като стока, като размѣнна цѣнность, ако ние го размѣняме срѣщу други стоки не съ кантаръ, а на ока? Количеството на стоката измѣня само величината на нейната цѣнность, величината на цѣната ѝ.

Ами какъ едно количество отъ стоки, отъ размѣнни цѣнности става капиталъ?

Едно количество отъ стоки, отъ размѣнни цѣн-

ности става капиталъ, когато излѣзе като самостоятелна обществена сила, т. е. сила на една частъ отъ обществото, като се запазва и размножава при това чрезъ размѣна съ непосредствената, живата работна сила. Сжществуването на една класа, която да нѣма нищо освѣнъ слособность за трудъ, е необходимо прѣдварително условие за сжществуването на капиталъ.

Само господството на натрупания, миналия, овеществения трудъ надъ непосредствения, живия трудъ прѣобръща натрупания трудъ въ капиталъ.

Отличителниятъ признакъ на капитала не се състои въ туй, че натрупаниятъ трудъ служи на живия трудъ като срѣдство за ново производство, — а въ туй че живиятъ трудъ служи на натрупания като срѣдство за запазване и увеличаване на неговата размѣнна цѣнность.

V.

Отношенията между наемния трудъ и капитала.

Що става при размѣната между капиталиста и наемния работникъ?

Въ замѣна на своята работна сила работникътъ получава жизнени припаси, а капиталистътъ въ замѣна за своитѣ жизнени припаси получава труда, производителната дѣйность на работника, творческата сила, благодарение на която работникътъ не само възвръща употребената отъ него цѣнность, но и придава на натрупания трудъ по-голѣма цѣнность, отколкото е ималъ прѣди. Работникътъ получава отъ капиталиста частъ отъ готовитѣ жизнени припаси. За какво му служатъ тия жизнени припаси? За непосредствено потрѣбление. Но щомъ азъ съмъ потрѣбилъ извѣстни жизнени припаси, тѣ за мене сж

безвъзвратно изгубени, ако само не съмъ се възползувалъ отъ врѣмето, прѣзъ което съмъ живѣлъ съ тия припаси, за произвеждането на нови жизнени припаси, за да създамъ, въ врѣме на потрѣбление-то, съ своя трудъ, нови цѣнности, намѣсто ония, които съмъ потрѣбилъ. Но именно тая възпроизводителна благородна сила работника отстѣпва на капиталиста срѣщу полученитѣ жизнени припаси. Слѣдователно, за него самия тя е изгубена безвъзвратно.

Да приведемъ единъ примѣръ. Арендаторътъ дава на своя надничаръ по петъ гроша на день. Зарадъ тия петъ гроша работникътъ работи на полето арендаторово цѣль день и му изкарва доходъ десетъ гроша. Арендаторътъ не само че получава назадъ цѣнноститѣ, що е далъ на надничаря, — той получава два пѣти повече цѣнности. Слѣдователно, той е изхарчилъ, потрѣбилъ даденитѣ на надничаря петъ гроша плодотворно, производително. Съ тия петъ гроша той е купилъ труда и силата на надничаря, които произвеждатъ земеделски продукти два пѣти повече и които петтѣхъ гроша правятъ на десетъ. Наопѣки пѣкъ, надничарътъ за производителната сила, на която резултатитѣ той отстѣпи на арендатора, получава въ замѣна петъ гроша, които той размѣня съ жизнени припаси, консумирани отъ него прѣзъ извѣстно врѣме. Значи, тия петъ гроша сж потрѣбни по два начина: **производително** — отъ капитала, тѣй като той ги размѣня съ работническата сила, която произвежда десетъ гроша, и **непроизводително** — отъ работника, тѣй като той ги размѣня съ жизнени припаси, които изчезватъ за винаги и чиято цѣнность той може пакъ да получи само като повтаря пакъ сжщата размѣна съ арендатора. И така, капиталътъ прѣдполага наемень трудъ, а

наемниятъ трудъ прѣдполага капиталъ. Тѣ зависятъ единъ отъ други и се създаватъ единъ други.

На фабриката за памукъ само памучна материя ли произвежда работникътъ? Не, той произвежда капиталъ. Той произвежда цѣнности, които пъкъ служатъ, за да царуватъ надъ неговия трудъ и чрѣзъ него да създаватъ нови цѣнности.

Капиталътъ може да се увеличава само чрѣзъ размѣна съ работната сила, само когато си служи съ наемния трудъ. Работната сила на наемния работникъ може да се размѣня срѣщу капитала, само като увеличава капитала, само като усилва властта, която го поробва. Затова увеличението на капитала е равносилно съ численото увеличение на пролетариата, т. е. на работническата класа.

Интереситъ на капиталиста и работника, слѣдователно, сж едни и сжщи, — твърдятъ буржоата и тѣхнитъ економисти. И дѣйствително! Работникътъ гине, ако капиталистътъ не му дава работа. Капиталътъ гине, ако не експлоатира работническата сила, а за да я експлоатира, той трѣбва да я купи. Колкото по-бърже се увеличава капиталътъ, прѣдначенъ за производство, производителниятъ капиталъ, толкова повече процѣвтява промишлеността, колкото повече забогатява буржоазията, колкото по-добрѣ вървятъ работитѣ, толкова повече работници трѣбватъ на капиталиста, толкози по-скжпо се продава работникътъ.

Неизбѣжно условие за горѣ-долу сносното положение на работника, значи, е **по-бързото порастване на производителния капиталъ.**

Но що значи порастване на производителния капиталъ? — Порастване властта на натрупания трудъ надъ живия трудъ, усилване господството на буржоазията надъ работническата класа. Ако наем-

ниятъ трудъ произвежда господстващото надъ него чуждо богатство, враждебната си сила, капитала, то пъкъ тая сила му дава занятие, т. е. срѣдства за сжществуване съ условие, щото той пакъ да се обърне въ часть отъ капитала, въ лостъ, който да служи за по-голѣмото порастване на капитала.

Интереситѣ на капитала и труда сж едни и сжщи, — това значи само слѣдното: капиталътъ и наемниятъ трудъ сж двѣ страни на едно и сжщо отношение. Едната страна зависи отъ другата, както лихварътъ и разсипникътъ зависятъ единъ отъ други.

Докато наемниятъ работникъ е наеменъ работникъ, неговата участь зависи отъ капитала. Къмъ това се свежда прѣхвалената общность между интереситѣ на работника и капиталиста.

Ако капиталътъ расте, то съ него пораства и количеството на наемния трудъ, увеличава се числото на наемнитѣ работници, — съ една дума, господството на капитала се разпространява върху повече личности. Да си прѣдставимъ най-благоприятния случай: съ увеличаването на производителния капиталъ трудътъ захваща повече да се търси, значи, подига се цѣната на работната сила, работната заплата.

Колкото малка и да е една кжща, тя ще задоволява всичко, що може да се иска въ извѣстно общество отъ едно жилище, докато околнитѣ ѝ кжщи сжщо не се отличаватъ съ особна голѣмина. Но турете до тази кжща единъ палатъ, и тя ще ви се види жалка колиба. Сега малкитѣ размѣри на кжщията ще свѣдочатъ, че нейниятъ притежателъ никакъ не е взискателенъ; и колкото да расте тая кжщията съ развитието на цивилизацията, но ако съсѣдниятъ палатъ се увеличава въ сжщата или въ още по-голѣма степенъ, — живушиятъ въ относително мал-

ката кжщица ще се чувствува между четиритѣ систѣни все по-нешастенъ, незадоволенъ и потиснатъ.

Увеличението на работната заплата прѣдполага бързо порастване на производителния капиталъ. Бързото порастване на производителния капиталъ докарва сжщо такова бързо порастване на богатството, разкоша, общественитѣ потрѣби и общественитѣ наслаждения. Затова, макаръ достѣпнитѣ за работника наслаждения сж порастнали, задоволяването, което тѣ му доставятъ, се е понизило, защото сж се увеличили недостѣпнитѣ за работника наслаждения на капиталиста, прѣдъ видъ на по-високата степенъ общественое развитие въобще. Нашитѣ потрѣби и наслаждения се създаватъ отъ обществото, затова ние ги мѣримъ съ обществена мѣрка, а не ги измѣрваме съ самитѣ прѣдмети, които служатъ за тѣхното задоволяване. Обществениятъ характеръ на нашитѣ потрѣби и наслаждения ги прави относителни.

Въобще, работната заплата се опрѣдѣля не само отъ количеството стоки, което работникътъ може да получи въ замѣна. Тя има различни страни.

Прѣди всичко, работникътъ получава зарадъ своята работна сила извѣстно количество пари. Само тия пари ли опрѣдѣлятъ работната заплата?

Въ шестнайсетия вѣкъ, вслѣдствие откриването на богатитѣ и удобни за разработване рудници въ Америка увеличи се количеството на златото и среброто, които циркулираха въ Европа. Затова цѣнността на златото и среброто спадна по отношение къмъ цѣнността на другитѣ стоки. Работниците получаваша зарадъ работната си сила сжщото количество сребърна монета, както прѣди. Цѣната на тѣхната работна сила остана сжщата, но работната имъ заплата спадна, защото въ замѣна на сжщото коли-

чество сребро тѣ почнаха да получаватъ по-малко количество други стоки. Това бѣ едно обстоятелство, което спомогна за увеличаване на капитала, за усиляването на буржоазията въ шестнайсетия вѣкъ.

Да вземемъ другъ случай. Прѣзъ зимата на 1847 г. вслѣдствие неплодородието много заскѣпнаха най-необходимитѣ жизнени припаси: хлѣбътъ, месото, маслото, сиренето и др. Да приемемъ, че работницитѣ получаватъ за работната си сила сжщото количество пари, както и по-прѣди. Нима тѣхната работна заплата не е спаднала? Разбира се, спаднала е. Въ замѣна за сжщитѣ пари тѣ почнаха да получаватъ по-малко хлѣбъ, месо и др. т. Тѣхната заплата спадна не защото цѣнността на среброто спадна, а защото цѣнността на жизненитѣ припаси се увеличи.

Да прѣдположимъ най-сетнѣ, че цѣната на работната сила остава неизмѣнна, когато цѣната на всички земеделски и манифактурни стоки сж спаднали вслѣдствие въвеждането на нови машини, добро плодородие и пр. За сжщитѣ пари работницитѣ сега могатъ да купятъ повече стоки. Слѣдователно тѣхната работна заплата се е увеличила именно защото паричното изражение на нейната цѣнностъ е останало неизмѣнно.

Цѣната на работната сила, номиналната работна заплата, слѣдователно, не съвпада съ реалната работна заплата, т. е. съ количеството стоки, които именно се даватъ въ замѣна на работната заплата. Затова, когато говоримъ за дигането и спадането на работната заплата, ние трѣбва да имаме прѣдъ видъ не само цѣната на работната сила, не само номиналната работна заплата, но и реалната работна заплата.

Но нито номиналната заплата, т. е. оная сума пари, срѣщу която работникътъ се продава на ка-

питалиста, нито реалната работна заплата, т. е. количеството стоки, което той може да купи съ тия пари, не изчерпватъ всичкитѣ страни на работната заплата.

Освѣнъ това и прѣди всичко работната заплата се опрѣдѣля отъ отношението къмъ печалбата, кяра на капиталиста — това е относителната работна заплата.

Реалната работна заплата изразява цѣната на работната сила по отношение цѣната на другитѣ стоки; а относителната работна заплата изразява дѣла на непосредствения трудъ въ създадената отъ него нова цѣнностъ, която се пада на натрупания трудъ, на капитала.

VI.

Общия законъ, който опрѣдѣля понижаването и повишаването на работната заплата и печалбата.

По-горѣ ние забѣлѣзахме: “Работната заплата не е часть, която се пада на работника отъ произведената отъ него стока. Работната заплата е часть отъ готовитѣ вече стоки, съ която капиталиста купува извѣстно количество производителна работна сила. Но тая работна заплата капиталистътъ трѣбва да си изкара отъ паритѣ, които той получава при продажбата на произведения отъ работника продуктъ; и той си я изкарва тъй щото обикновено получава печалба вънъ отъ изхарченитѣ му за производството разноски. Паритѣ, които взема при продажбата на произведената отъ работника стока, зарадъ капиталиста се раздѣлятъ на три части: **първо**, часть, която служи за изкарване на употребенитѣ сурови материали, както и инструменти, машини и други орждия на труда, до колкото тѣ сж

се изхабили отъ употребение: **второ**, частъ, която служи да се изкарватъ разноснитъ зарадъ работната заплата и **трето**, частъ, която е излишъкъ надъ направенитъ разноси — печалбата на капиталиста. Очевидно е, че първата частъ само връща **още порано сжществуващитъ цѣнности**, когато пъкъ другитъ двѣ части — изкарването на работната заплата, така и печалбата на капиталиста, — иматъ за източникъ **новата цѣнность, създадена отъ работническия трудъ** и прибавена къмъ цѣността на суровитъ материали. **Въ тоя смисълъ** ние можемъ да разглеждаме работната заплата и печалбата като части на произведения отъ рботника продуктъ.

Реалната работна заплата може да остане неизмѣнна, тя може дори да се покачи, и при все това относителната работна заплата може да спадне. Да кажемъ, че цѣната на всички жизнени припаси се е намалила съ двѣ трети, а надницата само съ една трета, напр. отъ три лева става на два. Макаръ сега съ тия два лева работникътъ може да добие повече стоки, отколкото прѣди за три лева, — но при все това, неговата работна заплата ще се намали по отношение къмъ печалбата на капиталиста. Печалбата на капиталиста (напр. на фабрикантина) ще се увеличи съ единъ левъ, — съ други думи, съ по-малко количество размѣнни цѣнности, получавано отъ капиталиста, работникътъ сега трѣбва да произведе по-голѣмо количество размѣнни цѣнности, отколкото прѣди. Частъта на капитала се е увеличила относително частъта на труда. Разпрѣдѣлението на общественото богатство между капитала и труда става още по-неравномѣрно. Сжщото количество капиталъ туря въ ржцѣтъ на капиталиста по-голѣмо количество трудъ. Властьта на капиталистическата класа надъ работническата порастна, об-

ществено положение на работниците стана по-лошо, работниците стъпиха още на едно стъпало по-долу отъ капиталистите.

А какъвъ е общиятъ законъ, който опредѣля взаимното отношение между понижаването и повишаването на работната заплата и печалбата?

Работната заплата и печалбата се намиратъ въ обратно отношение една къмъ друга. Частъта на капитала, печалбата, се повдига въ сжщата пропорция, въ каквата спада частъта на труда, надницата, — и обратно. Печалбата се увеличава въ сжщата степенъ, въ каквата се намалява работната заплата; тя се намалява въ сжщата степенъ, въ каквата се увеличава работната заплата.

Могатъ да ни възразятъ, че капиталистътъ може да получи повече печалба, ако сполучи изгодно да размѣни своитѣ продукти съ продуктитѣ на другитѣ капиталисти, ако неговата стока повече се търси, щомъ сж се отворили нови пазари или врѣменно сж порастнали потрѣбитѣ на старитѣ пазари и т. н.; че, слѣдователно, печалбата на капиталиста може да се увеличи отъ загубата на други капиталисти, измамани при размѣната, — независимо отъ повишаването или понижаването на работната заплата, размѣнната цѣнность на работната сила. Могатъ сжщо да ни възразятъ, че печалбата на капиталиста може да се увеличи и вслѣдствие нѣкое подобряване орждията на труда, вслѣдствие нѣкое ново прилагане на природнитѣ сили и т. н.

Но, прѣди всичко неоспоримо е че въ всички тия случаи се получава сжщиятъ резултатъ, макаръ по противоположенъ пжтъ. Наистина, печалбата се е увеличила не защото работната заплата се е намалила, — ами затуй работната заплата се е намалила, защото печалбата се е увеличила. Съ

сжщото количество чужди трудъ капиталистътъ добива по-голѣмо количество размѣнни цѣнности, безъ да плаща за труда повече; това значи, че заплатата за труда спада по отношение къмъ чистия доходъ, който трудътъ донася на капиталиста.

Да си спомнимъ, при това, че въпрѣки колебанията на стоковитѣ цѣни, срѣдната цѣна на всѣка стока, пропорцията, въ която тя се размѣня съ другитѣ стоки, се опрѣдѣля отъ **разноснитѣ за нейното производство**. Затова измѣненията въ величината на печалбата у отдѣлни капиталисти, които произлизатъ отъ измамата на едни капиталисти отъ други по-хитри, неизбежно се изравняватъ въ цѣлата капиталистическа класа. Подобренieto на машинитѣ, новото прилагане въ производството на природнитѣ сили правятъ, щото въ извѣстно количество врѣме съ сжщото количество трудъ и капиталъ да може по-голѣмо количество продукти да се създадатъ, но не по-голѣмо количество размѣнни цѣнности. Ако слѣдъ въвеждането на предачната машина азъ мога да произведа за единъ часъ два пжти повече прежда, отколкото прѣди изнамѣрването на тая машина, напр. сто фунта намѣсто петдесетъ, — то въ замѣна на тия сто фунта въ края на краищата нѣма да получа повече стока, отколкото прѣди за петдесетъ фунта, защото разноснитѣ за производството сж се намалили два пжти, защото съ сжщитѣ разноси азъ мога да произведа два пжти повече продукти.

Най-сетнѣ, капиталистическата класа, буржоазията, — отъ една страна или отъ цѣлия свѣтъ, — въ каквато пропорция и да си раздѣля чистия доходъ на производството, общата сума на чистия доходъ въ неговото цѣло всѣкога ще е равна на оная сума цѣнности, която е прибавена отъ непо-

срѣдствения трудъ при натрупания трудъ. Слѣдователно, тая обща сума расте въ сжщата степенъ, въ каквато трудътъ увеличава капитала, т. е. въ сжщата степенъ, въ каквато печалбата се увеличава по отношение къмъ работната заплата.

VII.

Интереситъ на капитала и труда сж прѣко противоположни. — Влиянието на рѣстътъ на производителния капиталъ върху заплата.

И така, даже безъ да излазяме отъ прѣдѣлитѣ на взаимнитѣ отношения между капитала и наемния трудъ, ние виждаме, че интереситъ на капитала и интереситъ на наемния трудъ сж право противоположни.

Бързото увеличение на капитала е равносилно съ бързото увеличение на печалбата. Печалбата може бързо да се увеличава само въ тоя случай, когато цѣната на работната сила, когато относителната работна заплата сжщо така бързо се намалява. Относителната работна заплата може да спадне, безъ да се гледа на това, че въ сжщото врѣме реалната работна заплата се подига заедно съ номиналната работна заплата, съ паричната цѣнностъ на работната сила, — ако смо тя се повдига не въ сжщата степенъ, въ каквато се повдига печалбата. Ако напр. работната заплата се повдигне съ петъ на сто, а печалбата съ трийсетъ на сто, то относителната работна заплата нѣма да се увеличи, а ще се намали.

Слѣдователно, ако доходътъ на работника се увеличава съ бързото увеличение на капитала, сжщеврѣменно се разширява и обществената яма, която дѣли работника отъ капиталиста, увеличава се

силата на капитала надъ труда, и още по-голъмата зависимостъ на труда отъ капитала.

Да казваме, че “работника има интересъ отъ бързото увеличение на капитала”, значи, само това: че колкото по-бързо работника увеличава богатството на капиталиста, толкова по-много ще бждатъ трохитѣ, които му падатъ отъ господарската маса, толкова по-голъмо ще бжде числото на работниците, които ще бждатъ призовани къмъ съществуване, толкозъ повече маситѣ зависими отъ капитала ще се увеличаватъ.

И така ние видѣхме, че даже **най-благоприятнитѣ условия** на работническата класа, а именно, най-бързото увеличение на капитала, колкото и да подобрятъ материалния животъ на работника, не унищожаватъ антагонизма между неговитѣ и интереситѣ на капитала. **Печалбата и заплатата** си оставатъ както по-прѣди, **въ обратна пропорция**.

Ако капитала се бързо увеличава, заплатата може да се увеличи, обаче, печалбата на капитала се увеличава несъразмѣрно по-бързо. Материалното положение на работника е подобро, но за смѣтка на неговото социално положение. Обществената яма, която го отдѣля отъ капиталиста е станала по-широка.

Най-сетнѣ, да казваме, че “най-благоприятнитѣ условия за наемния работникъ, е по възможностъ най-бързото увеличение на производителния капиталъ”, е все едно да казваме: колкото по-скоро работническата класа умножава и увеличва силата противна ней, т. е. да увеличава богатството на другото, който господствува надъ тази класа, толкозъ по-изгодни ще бждатъ условията, при които ще ѝ се позволи наново да се труди за умножаването богатството на буржоазията, за увеличе-

нието силата на капитала и да се съгласи да кове за себе си златнитѣ вериги, съ които буржоазията ще я влече подирѣ си.

Истина ли е, че увеличението на производителния капиталъ и повдигането на заплатата сж неразривно сплотени, както буржоазнитѣ економисти подържатъ? Ние не можемъ да повѣрваме на тѣхнитѣ голи думи. Ние не бихме ги повѣрвали даже когато тѣ твърдятъ, че колкото по-тлъстъ е капитала, толкозъ по-добрѣ ще бждатъ охранени робитѣ му. Буржоазията е достатъчно просвѣтена и води смѣткитѣ си доста внимателно, за да не сподѣли лошитѣ страни на феодалния лордъ, който за величието на своята свита устройваше шестлавна изложба. Сжществующитѣ за буржоазията условия я заставятъ внимателно да води смѣткитѣ си.

Прочее, ние сме длѣжни да прослѣдимъ още по-отблизо слѣдующия въпросъ:

По какъвъ начинъ, увеличението на производителния капиталъ влияе върху заплатата?

Ако производителниятъ капиталъ на буржоазното общество, взетъ въ неговото цѣло, расте, то става по-многостранно натрупване на труда. Числото на капиталиститѣ и тѣхнитѣ капитали се увеличаватъ. Увеличаването числото на капиталиститѣ усилва конкуренцията между капиталиститѣ. **Растящитѣ размѣри на капиталитѣ даватъ възможность да се изкара въ полето на промишленитѣ битки по-силни работнически армии, въоръжжени съ по-разрушителни военни орждия.**

Единъ капиталистъ може да надвие другиго и да завладѣе неговия капиталъ само ако продава по-евтино. За да продава по-евтино и да не се съсипе, той трѣбва да произвежда по-евтино, съ други думи, колкото може повече да увеличи производител-

ността на труда. А производителността на труда се увеличава прѣди всичко **отъ по-голѣмото раздѣление на труда**; вслѣдствие всестранното прилагане и постоянно усъвършенствуване на **машинитѣ**. Колкото по-многобройна е работническата армия, въ която се прилага раздѣлението на труда, колкото по-широка областъ обгръщатъ машинитѣ, толкова повече се намаляватъ относително разноскаитѣ по производството, толкози по-производителенъ става трудътъ. Затова капиталиститѣ се надпрѣварватъ да увеличаватъ раздѣлението на труда и да разширятъ областта на машинното приложение, като увеличатъ съ това колкото се може повече размѣритѣ на производството.

Ако нѣкой капиталистъ, благодарение по-голѣмото раздѣление на труда, прилагането и усъвършенствуването на нови машини, по-изгодна и по-широка експлоатация на природнитѣ сили, добива възможность съ сжщото количество непосредственъ или натрупанъ трудъ да произвежда по-голѣмо количество продукти, стоки, отъ своитѣ конкуренти; ако напр. за сжщото работно врѣме, прѣзъ което конкурентитѣ му изтъкаватъ половинъ аршинъ шаекъ, той може да произвежда цѣль аршинъ — то какво ще прави тоя капиталистъ?

Той би могълъ да продава половина аршинъ шаекъ по прѣдишната цѣна; но въ такъвъ случай той не би могълъ да изтика своитѣ конкуренти отъ пазаря и да увеличи продажбата на своята стока. А въ туй врѣме потрѣбността му да продаде е порасла въ сжщата степенъ, въ каквата сж се увеличили размѣритѣ на неговото производство. Въвеждането на по-усъвършенствувани и по-скжпи срѣдства на производството му **дава, наистина, възможность** да продава по-евтино, но въ сжщото врѣме

го **принуждава да продава повече стоки**, да си намъри много **по-голъма** продажба; затова нашиятъ капиталистъ ще продава половината аршинъ по-евтино отъ своитѣ конкуренти.

Но капиталиста нѣма да продава цѣлия аршинъ по сжщата цѣна, по която конкурентитѣ му продаватъ половина аршинъ, макаръ производството на цѣлия аршинъ за него да не струва по-скжпо отколкото за другитѣ — производството на половинна аршинъ. Ако продаваше по сжщата цѣна, той нѣмаше да спечели повече отъ своитѣ конкуренти — той само щѣше да си изкара разноснитѣ за производството. И ако би неговиятъ доходъ да се увеличише, той щѣше да се увеличи само защото е турилъ въ обръщение по-голъмъ капиталъ, а не защото тоя капиталъ му е донесълъ по-голъма печалба отъ капиталитѣ на конкурентитѣ му. При това, той може да достигне желаемата цѣль като продава стоката само нѣколко процента по-евтино отъ своитѣ конкуренти. **Като продава по-евтино**, той ги изтиква отъ пазаря или поне завоюва частъ отъ тѣхната продажба. Да си спомнимъ, най-сетнѣ, че пазарната цѣна всѣкога е **по-горѣ** или **по-долу** отъ **разноснитѣ на производството**, като се гледа по това, дали стоката се продава въ благоприятенъ или неблагоприятенъ промишленъ сезонъ. Капиталистътъ, който е въвелъ нови по-плодотворни срѣдства за производство, ще продава своята стока съ нѣколко процента по-скжпо отъ своитѣ дѣйствиелни разноси на производството, като гледа, дали пазарната цѣна на единъ аршинъ стои по-горѣ или по-долу отъ обикновенитѣ разноси на производството.

При все това, **привилегията** на нашия капиталистъ не е дълговѣчна: другитѣ капиталисти се

надпрѣварватъ да въведатъ сжщитѣ машини, сжщото раздѣление на труда, като при това увеличаватъ размѣритѣ на производството въ сжщата или въ още по-голѣма степенъ — и тия нововъведения ставатъ толкози общи, щото цѣната на шаека спада по-долу не само отъ старото равнище на разноснитѣ за производството, но и отъ новото имъ равнище.

Слѣдователно, капиталиститѣ пакъ се намиратъ единъ къмъ други въ сжщото положение, въ каквото сж се намирали прѣди въвеждането на новитѣ срѣдства на производството, и ако тѣ могатъ, благодарение на тия срѣдства за производство, за сжщата цѣна да доставятъ два пжти повече продукти, то сж принудени сега да продаватъ това двойно количество на по-низка цѣна отъ прѣдишната. Съ новото равнище на разноснитѣ за производството се повтаря сжщата история: пакъ се въвежда по-голѣмо раздѣление на труда, повече машини, пакъ порастватъ размѣритѣ на производството и пакъ конкуренцията сема цѣната на стокитѣ по-долу отъ това ново равнище на разноснитѣ за производството.

VIII.

Влиянието на капиталистическата конкуренция върху капиталистическата класа, срѣдната класа и работническата класа.

Така ние виждаме, че начинътъ на производството, срѣдствата за производството сж подложени на непрѣстанны прѣврати, революции, че раздѣлението на труда неизбѣжно влѣче подирѣ си по-голѣмо раздѣление на труда, въвеждането на машини — още по-широко въвеждане, едритѣ размѣ-

ри на производството — още по-едри размъри на производството.

Такъвъ е законътъ, който постоянно изтиква буржоазното производство изъ отъпкания пжть и принуждава капитала да развива по-нататъкъ производителнитѣ сили на труда, — **именно затова**, че той и отъ по-напрѣдъ ги е развивалъ; такъвъ е законътъ, който не дава нито минута почивка на капитала и постоянно му шепне: **напрѣдъ! напрѣдъ!**

Това е сжщиятъ законъ, който въ прѣдѣлитѣ на периодическитѣ търговски колебания неизбѣжно докарва цѣната до **равнището на разноскитѣ за производството.**

Каквито могжщи срѣдства за производство и да приложи капиталистътъ, конкуренцията ще направи тѣхното приложение всеобщо, и отъ него моментъ единственото слѣдствие отъ по-голѣмата производителностъ на капиталиста е само това, че капиталиста е въ състояние **за сжщата цѣна** да достави 10, 20, 100 пжти повече продукти отколкото прѣди. Но сега той трѣбва да продаде, може би, 1000 пжти повече, за да изкара отъ количеството на продадения продуктъ онова, което губи отъ понизката му продажна цѣна; сега масовата продажба му е необходима не само за да получи по-голѣма печалба, но за да си изкара разноскитѣ за производството, защото, както видѣхме, самитѣ орждия на производството ставатъ все по-скжпи. А тъй като масовата продажба сега е жизненъ въпросъ не само за него едного, ами и за неговитѣ съперници, то пакъ се завързва старата борба, толкова **по-безпощадна, колкото по-производителни сж изнамѣренитѣ вече срѣдства за производство.** Слѣдователно, **раздѣлението на труда и прилагането на**

машинитѣ ще се развиватъ по-нататѣкъ въ несравнено по-голѣма степенъ.

Каквото и да бжде могѣществото на въведенитѣ срѣдства, конкуренцията се старае да лиши капитала отъ златнитѣ плодове на това могѣщество, като приравнява цѣната на стоката съ разноснитѣ за нейното производство, като прави, по тоя начинъ по-евтино производството и продажбата на все по-голѣмо количество продукти на сжщата цѣна задължителенъ законъ, именно споредъ колкото поевтинява производството, т. е. споредъ колкото сжщото количество трудъ може да произведе повече продукти. По тоя начинъ, капиталистътъ съ собственитѣ си усилия не печели нищо друго, освѣнъ задължението да произвежда прѣзъ сжщото работно врѣме повече стоки, сиречь — само по-тежки условия за извличане печалба отъ своя капиталъ. Ето защо капиталистътъ постоянно се старае да надхитри конкуренцията, — която го прѣслѣдва съ своя законъ за разноснитѣ на производството и насочва противъ него самия всѣко оръжие, което той изкове противъ своитѣ съперници, — като бърза да въведе нови, по-скѣпи, но пакъ по-евтино произвеждащи машини, и ново раздѣление на труда, прѣди да свари конкуренцията да прѣобърне тия нови срѣдства на производството въ устарѣли.

Да си прѣдставимъ сега това трѣскаво възбуждане едноврѣменно на цѣлия **всесвѣтски пазаръ** — и ние ще разберемъ, какъ порастването, натрупването и концентрацията на капитала влекатъ подирѣ си непрѣкъснатото, бѣсно-стремително развитие въ раздѣлението на труда, прилагане на нови машини и усъвършенствуването на старитѣ при

все по-исполинскитѣ и по-исполинскитѣ размѣри на производството.

А какъ влияятъ тия обстоятелства, тѣсно свързани съ порастването на производителния капиталъ, върху опрѣдѣлянето на работната заплата?

По-голѣмото раздѣление на труда прави щото единъ работникъ да е способенъ да извърши работата на петъ, десетъ, дваисетъ души, — слѣдователно, усилва конкуренцията между работниците петъ, десетъ, дваисетъ пжти. Конкуренцията между работниците се изразява не само въ това, дѣто единъ работникъ се продава по-евтино отъ други, но и въ това, дѣто единъ работникъ извършва работата на петъ, десетъ, дваисетъ души; и къмъ тоя видъ конкуренция работниците се принуждаватъ отъ **раздѣлението на труда**, което се въвежда и все повече и повече се развива отъ капитала.

Сетнѣ въ сжщата степенъ, въ каквато се увеличава **раздѣлението на труда**, трудътъ се **упростява**. Особната сръчностъ, вѣщина, на работника изгубва значението си. Той се обръща въ проста, еднообразна производителна сила, отъ която не се иска ни физическо, ни умствено напрѣгане. Неговиятъ трудъ става трудъ достъпенъ за всички. Затсва конкуренти отъ всички страни се нахвърлятъ върху него. Да си спомнимъ при това, че колкото по-проста е нѣкоя работа, колкото по-лесно човѣкъ се приготвя за нея, колкото по-малко разноски за производството се искатъ, за да я усвоимъ, — толкози по-низко спада работната заплата, защото работната заплата, цѣната на работната сила, както и цѣната на всички други стоки, се опрѣдѣля отъ разноскитѣ на производството.

Слѣдователно, конкуренцията между работниците се усилва, а работната заплата спада въ сж-

щата степенъ, въ каквато се увеличава неприятността, отвратителността на труда. За да запази прѣдишната величина на своята работна заплата, работникътъ захваща да работи повече, като се труди повече часове прѣзъ деня, или като изкарва повече продукти прѣзъ сжщото работно врѣме. Гоненъ отъ нуждата, по тоя начинъ той още повече усилва гибелнитѣ слѣдствия отъ раздѣлението на труда. Излазя най-сетнѣ туй, че той получава толкова по-малко заплата, колкото повече работи, по тая проста причина, че колкото повече работи, толкова по-силно конкурира той своитѣ другари и затова толкова по-силна става конкуренцията и отъ тѣхна страна, та и тѣ сж принудени да прѣдлагатъ своя трудъ на сжщитѣ неизгодни условия като него. Значи той конкурира съ самия себе си — като съ членъ отъ работническата класа.

Машинитѣ произвеждатъ сжщото дѣйствие въ много по-значителни размѣри, като замѣстватъ изкуснитѣ работници съ неизкусни, мжжетѣ съ жени, възрастнитѣ съ дѣца: като изхвърля на улицата цѣлъ купъ занаятчии, при първото си появяване, и като изтиква отъ фабриката отдѣлни групи отъ работници, колкото повече се развиватъ, подобряватъ, усъвършенствуватъ. По-горѣ ние описахме въ общи черти промишлената война на капиталиститѣ помежду имъ; тази война има тая особеность, че въ нея се побѣждава не толкова съ увеличение на работническата армия, колкото съ нейното намаляване. Полководцитѣ, капиталиститѣ, се надпрѣварватъ да уволняватъ колкото се може повече промишленитѣ войници.

Наистина економиститѣ ни разправятъ, че измѣстениитѣ отъ машинитѣ работници намиратъ прѣпитание въ новитѣ клонове на промишлеността.

Тѣ не се осмѣляватъ направо да твърдятъ, че сжщитѣ измѣстени отъ машинитѣ работници намиратъ занятие въ новитѣ клонове на труда. Фактитѣ твърдѣ грѣмко викатъ противъ такава лъжа. Собствено тѣ твърдятъ само, че ново прѣпитание се отваря за **другитѣ части на работническата класа**, напр. за оная частъ отъ младото работническо поколение, която се е готвила вече да встѣпи въ изчезналия клонъ на промишлеността. Това трѣбва, разбира се, съвършено да задоволи пропадналитѣ работници. Господа капиталиститѣ ще иматъ достатъчно прѣсно, годно за експлоатация месо и кръвь, — и нека мъртвитѣ погребватъ своитѣ мъртавци. Съ тия разсждения буржоата утѣшаватъ повече сами себе си, отколкото работницитѣ. Нали ако машинитѣ унищожиха цѣлата класа отъ наемни работници, — какви ужасни врѣмена ще настанатъ за капитала, който безъ наемния трудъ прѣстава да бжде капиталъ!

Да допуснемъ, при все това, че както работницитѣ измѣстени непосредствено отъ машинитѣ, така и всичката частъ отъ младото поколение, което вече смѣташе да намѣри работа въ извѣстно занятие **си намиратъ нова работа**. Може ли да се очаква, че за новото занятие ще се плаща тѣй хубаво, както и за изгубеното? **Това би противорѣчило на всички закони на економията**. Ние видѣхме, че развитието на съврѣменната промишленостъ води къмъ постоянно замѣняване на сложнитѣ, виши занятия — съ упростени, ниши.

Възможно ли е, слѣдователно, щото работницитѣ, изхвърлени отъ машинитѣ изъ единъ клонъ на промишлеността, да намѣрятъ убѣжище въ другъ, безъ да се съгласятъ да получаватъ по-ниска, по-лоша заплата?

Като на изключение посочваха работниците заети съ произвеждането на самитѣ машини. При това разсждаваха така: щомъ въ промишленостъта се искатъ и се потрѣбаватъ повече машини, числото имъ неизбѣжно трѣбва да се увеличи, т. е. трѣбва да се увеличи производството на машини, а заедно съ това и числото на заетитѣ въ това производство работници; а работниците, заети въ тоя клонъ на промишленостъта, принадлежатъ къмъ изкуснитѣ, — нѣщо повече, къмъ образованитѣ работници.

Това разсждение, което и по-прѣди бѣше вѣрно само наполовина, изгуби всѣка сѣнка отъ истина слѣдъ 1840 год. — откато, за приготвянето на машини, както и за приготвяне на памучна прѣжда, все повече и повече почнаха да се употрѣбаватъ машини; така щото работниците въ машиностроителнитѣ работилници, редомъ съ най-свършенитѣ машини, могатъ да играятъ роля само като най-неизкусни машини.

Но вмѣсто единъ изтиканъ отъ машината мжжъ на фабриката намиратъ занятие, може би, **три дѣца и една жена**, — се провикватъ буржоата. Но нима работната заплата не трѣбва да стига за прѣпитанието на три дѣца и една жена? Нима минимумътъ работна заплата не трѣбва да стига за подържането живота и размножаването на работническата класа? Какво значи слѣдъ това възлюблената фраза на буржоата за фабричното печелене на жената и дѣцата! Само туй, че сега се губи четири пжти повече работнически животъ отколкото прѣди, за да се осигури сжществуването на **едно работническо сѣмейство**.

Да резюмираме всичко казано: **колкото пове-**

че расте производителният капиталъ, толкова повече се развива раздѣлението на труда и прилагането на машинитѣ. Колкото повече се развива раздѣлението на труда и машинитѣ, толкова по-силна става конкуренцията между работницитѣ, толкова повече се намалява тѣхната работна заплата.

Освѣнъ това, работническата класа се рекрутира (набира) още и отъ заможнитѣ слоеве на обществото: въ редоветѣ на пролетариата прѣминаватъ маса дребни промишленици и дребни рентиери, които сж принудени незабавно да изнасятъ на пазаря своитѣ ржцѣ, редомъ съ ржцѣтѣ на работницитѣ. По тоя начинъ, гората отъ протегнатитѣ ржцѣ, които търсятъ работа, става все по-гжста, а самитѣ ржцѣ все по-изтощени.

Отъ само себе си се разбира, че дребниятъ промишленикъ не може да издържи борбата, на която едно отъ главнитѣ условия е постоянно да се разширяватъ размѣритѣ на производството, съ други думи, да имашъ срѣдствата на едрия, а не на дребния промишленикъ.

Мислимъ, че нѣма нужда отъ никакви по-нататъшни обяснения и това обстоятелство, че процентитѣ отъ капитала се намаляватъ въ сжщата степенъ, въ каквато расте капиталътъ, въ каквато се увеличаватъ неговитѣ размѣри и общата сума; че затова дребниятъ рентиеръ не може вече да живѣе отъ своята рента и трѣбва да почне нѣкоя промишлена дѣйность, т. е. да пълни редоветѣ на дребнитѣ промишленици и съ това да увеличи броя на кандидатитѣ за пролетарии.

Най-сетнѣ, въ сжщата степенъ въ каквато горѣописаното развитие принуждава капиталиститѣ да експлоатиратъ сжществуващитѣ вече исполински срѣдства за производството въ по-широки раз-

мѣри и затова докарва въ движение всичкитѣ пружини на кредита, — въ сжщата степенъ ставатъ по-чести промишленитѣ земетресения, отъ които търговскиятъ свѣтъ може да се спаси само като принася въ жертва на подземнитѣ богове частъ отъ богатството, продуктитѣ и даже производителнитѣ сили, — съ една дума, ставатъ по-чести **кризитѣ**. Тѣ ставатъ по-чести и се усилватъ още отъ това, че колкото повече се увеличаватъ продуктитѣ, а слѣдователно, колкото повече се увеличава нуждата отъ широка продажба, — все повече се ограничава възможността да се разшири всесвѣтското тържище, все повече се намалява числото на пазаритѣ, незасѣгнати още отъ търговията, тѣй като всѣка по-ранна криза е подчинила на всемирната търговия нови или дотогава само повърхностно закачени отъ нея пазари. — Капиталътъ не само **живѣе** за смѣтка на труда: като знатенъ варваринъ-робовладѣлецъ, той занася съ себе си въ гроба труповетѣ на своитѣ роби, — цѣли хѣкатомби работници, които загинватъ въ врѣме на кризитѣ. Виждаме по тоя начинъ, че **бързото** порастване на капитала докарва несравнено по-бързо усилване на конкуренцията между работницитѣ, — съ други думи, води къмъ толкова по-голѣмо относително намаляване на източницитѣ за прѣпитание, срѣдствата за сжществуване на работническата класа; а пъкъ бързото растене на капитала е най-благоприятното условие за наемния трудъ.

П Р И Л О Ж Е Н И Е.

Историческата тенденция на капиталистическата акумулация.

(Изъ “Капиталът”).

Къмъ какво се свежда първоначалната акумулация на капитала, т. е. неговиятъ исторически генезисъ? Доколкото този генезисъ не прѣдсталвява непосредственото прѣвръщане на робитѣ и крѣпостницитѣ въ наемни работници, т. е. простата промѣна въ формата на зависимостъ, той означава само експроприация на непосредствения производителъ, разлагането на частната собственостъ, основана на собствения трудъ.

Частната собственостъ, като противоположностъ на обществената, на колективната собственостъ, сѣществува само тамъ, дѣто орждията на труда и външнитѣ условия на труда принадлежатъ на частни лица. Но споредъ това, дали тѣзи лица се явяватъ работници или неработници, и частната собственостъ носи различенъ характеръ. Безкрайно-разнообразнитѣ нюанси, които тя прѣдставлява на пръвъ погледъ, сѣ само отразъ на прѣходнитѣ състояния, които лежатъ между тѣзи двѣ крайности.

Частната собственостъ на работника върху срѣдствата на неговото производство съставлява основа на дребното производство, а дребното производство се явява необходимо условие за развитието на общественото производство и свободната индивидуалностъ на самия работникъ. Наистина, този начинъ на производство сѣществува тѣй сѣщо

и въ рамкитѣ на робството, при крѣпостния режимъ и при другитѣ отношения на зависимостъ. Но той процъвтѣва, развива цѣлата своя енергия, добива напълно класична форма само тамъ, дѣто работникътъ се явява свободенъ частенъ собственикъ на своитѣ условия на труда, които той самъ пуска въ ходъ — селенинътъ е собственикъ на земята, която той обработва, занаятчията е собственикъ на орждията, които той владѣе като виртуозътъ съ инструмента.

Този начинъ на производството прѣдполага разпарчалосване на земята и на другитѣ срѣдства на производството. Той изключѣва както концентрацията на послѣднитѣ, тѣй и кооперацията, т. е. той не допуска раздѣлянето на труда вжтрѣ въ единъ и сжщи процесъ на производството, общественото господство надъ природата и упавлението на нейната сила, свободното развитие на общественитѣ производителни сили. Той е възможенъ само въ твърдѣ тѣсни, въ стихийни рамки на производството и обществото. Да се увѣковѣчи, значело би, както справедливо забѣлѣзва *Resqueur*, “да се декретира всеобщата посрѣдственостъ”. На извѣстно стжпало отъ своето развитие той самъ поражда материалнитѣ срѣдства за своето унищожение. Оъ този моментъ вжтрѣ въ обществото се пробуждатъ сили и страсти, които той сковѣва. Той трѣбва да бжде унищоженъ, и той се унищожѣва. Неговото унищожение, прѣвръщането на индивидуалнитѣ разпокжсани срѣдства на производството въ концентрирани и обществени, т. е. дребната собственостъ на мнозина въ едра собственостъ на малцина, отнемането на срѣдствата за сжществуване и орждията на труда у народнитѣ маси, тая ужасна и трудна експроприация на народнитѣ маси състав-

лява доисторически периодъ въ живота на капитала. Тя обхваща цѣлъ редъ насилнически начини, отъ които ние въ краткъ прѣгледахме само ония, които съставиха епоха въ историята на първоначалното натрупване на капитала. Експроприацията на непосредственитѣ производители се извършва съ най-безжалостенъ вандализмъ подъ дѣйствието на най-долни побуди, най-кални, най-дребнаво злюбни страсти. Частната собственостъ, придобита съ собственъ трудъ и която означава, тъй да се каже, срастването на индивидуалния независимъ производителъ съ условията на неговия трудъ, се измѣства отъ капиталистическата частна собственостъ, основана върху експлоатацията на чуждия, но формално свободенъ трудъ.

Слѣдъ като този процесъ на прѣобразуване достатъчно вече въ дълбина и ширина разложи старото общество, и работницитѣ се оказаха прѣвърнати въ пролетарии, а условията на тѣхния трудъ — въ капиталъ, слѣдъ като капиталистическия начинъ на производството стѣпи вече на своитѣ крака — по-нататъшното прѣвърщане на труда въ общественъ и по-нататъшното прѣвърщане на земята и другитѣ сръдства на производството, въ сръдства на производството, общественно експлоатирани, т. е. съвмѣстно прилагани, съ други думи, по-нататъшната експроприация на частнитѣ собственици се облича въ нова форма. Сега вече подлежи на експроприация вече не работникътъ, който води самостоятелно ступанство, но капиталистътъ, който експлоатира мнозина работници.

Тази експроприация се извършва въ силата на дѣйствието на иманентнитѣ закони на самото капиталистическо производство, чрѣзъ централизацията на капиталитѣ. Единъ капиталистъ избива

мнозина. Ржка за ржка съ тази централизация или експроприация на много капиталисти отъ малцина, все въ по-голѣми и по-голѣми размѣри се развиватъ кооперативната форма на процеса на труда и съзнателното техническо прилагане на науката, плномѣрната експлоатация на земята, прѣврѣщането на орждията на труда въ такива, които могатъ да бждатъ прилагани само съвмѣстно; благодарение употребяването на всички сръдства за производството, като сръдства на комбиниранъ общественъ трудъ, произлиза тѣхното економизиране; най-сетнѣ, извършва се въвлечането на всички народи въ мрѣжата на всесвѣтския пазаръ и по този начинъ се установява интернационалниятъ характеръ на капиталистическия режимъ. Заедно съ постоянното намаляване числото на капиталиститѣ магнати, които узурпиратъ и монополизиратъ всички облаги отъ този прѣобразователенъ процесъ, се увеличава масата на мизерията, потисничеството, робството, израждането, експлоатацията, но, отъ друга страна, се увеличава сжщо тѣй и съпротивата на постоянно растящата работническа класа, дисциплинирана, обединена и организирана отъ механизма на самия капиталистически начинъ на производството. Монополътъ на капитала се прѣврѣща въ нишки за по-нататъшното развитие на този начинъ на производството, който се разви заедно съ нея и подъ нейното господство. Централизацията на сръдствата на производството и прѣврѣщането на труда въ общественъ достигатъ такава точка, на която тѣ ставатъ несъвмѣстими съ своята капиталистическа обвивка. Тя се раздира. Ударя часътъ на капиталистическата частна собственостъ. Експроприаторитѣ биватъ експроприрани.

Капиталистическиятъ начинъ на присвояване, който произтича отъ капиталистическия начинъ на производството, и, значи, капиталистическата частна собственостъ е първото отрицание на индивидуалната частна собственостъ, основана върху собствения трудъ. Но капиталистическото производство създава съ необходимостта на естественъ процесъ своето собствено отрицание. То е отрицание на отрицанието. То възстановява не частната собственостъ, но индивидуалната собственостъ възъ основа на всичкитѣ придобивки въ капиталистическата ера, възъ основа на кооперацията и общественото владѣние на земята и сръдствата на производството, произведени отъ сжщия трудъ.

Прѣврѣщането на разпокжсаната частна собственостъ, основана на собствения трудъ на производителитѣ, въ капиталистическа, разбира се, е процесъ несравнено по-продължителенъ, тежъкъ и мъченъ, отколкото прѣврѣщането на капиталистическата собственостъ, която фактически вече почива върху общественото производство, въ собственостъ обществена. Тамъ работата се касаеше за експроприацията на народнитѣ маси отъ малцина узурпатори, тука пъкъ работата се отнася до експроприацията на малцина узурпатори отъ народнитѣ маси.

LC FT. MEADE

0 019 059 692